

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 44 Volume: 9 Issue: 44

Haziran 2016 June 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**İSTİKBALDEN HABER VERMESİ BAĞLAMINDA "ÖYLE BİR ZAMAN GELECEK Kİ..."
HADİSLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
ANALYSIS OF THE AHADITH OF "A TIME WILL COME..." IN THE CONTEXT OF PROPHECIES OF
THE PROPHET**

Fethullah YILMAZ*

Öz

Bu makalede, Hz. Peygamber'in istikballe alakalı verdiği haberlerin epistemolojik açıdan değeri incelenmiş ve bu haberlerin kaynağının ilahi mi beşeri mi olduğu hususundaki tartışmalara yer verilmiştir. Bu haberlerin çoğunun kaynağının vahy-i gayri metlûv olduğu delillerle ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Küttüb-i Sitté'de geçen Hz. Peygamber'den "Öyle bir zaman gelecek ki..." formunda nakledilen hadisler tespit edilerek bu hadislerin sıhhatiyle ilgili bilgiler verilmiş ve gelecekte haber veren bu tür hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu ve benzeri hadislerin hangi maksatla ifade edildiği ve günümüze bakan yönüyle bizlere ne gibi mesajlar verdiği tetkik edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öyle Bir Zaman Gelecek ki, İstikbal, Hadis, Gayri Metlûv, Fiten.

Abstract

In this article, epistemological value of the ahadith of the Prophet related to the future is examined and the debates regarding the source of these news -whether they are divine or humanly sayings- are reviewed. The research demonstrates that the source of these news are "unrevealed inspirations" (vahy gayr matluw) stated by the Prophet. In this context, the ahadith which are narrated by the Prophet with the phrase "a time will come..." in Kutub al-Sittah has been identified and information is provided regarding their authenticity and how to understand these ahadith which give information about the future. The reasons why these ahadith are told and the messages they give as in regard to today are examined.

Keywords: A Time will Come, Future, Hadith, Unrevealed Inspiration, Chaos.

Giriş

Hz. Peygamber (s.a.s.), kendisinden sonra kıyamete kadar vuku bulacak birçok konuda Allah'ın bildirmesiyle haberdar olmuş ve bu bilgileri ashabıyla paylaşmıştır. Hz. Peygamber'in gelecekle ilgili verdiği bu haberler hadis külliyyatında önemli bir yer tutar. Bunlar arasında kıyamet kopmadan önce meydana gelecek bazı olaylardan bahseden hadisler eşrâtü's-saa; gelecekte ortaya çıkacak olan fitnelerden bahseden rivayetler ise genellikle fiten ve melâhim başlıkları altında kaydedilmiştir.¹ Ayrıca imare, rikâk, megazî, menâkıb gibi konuların bulunduğu bölüm ve bâb başlıkları altında da bu konuyla ilgili hadisler bulunmaktadır.

Gerek kıyamet alâmetleri gerekse de fitne hadisleri arasında Hz. Peygamber'in "Öyle bir zaman gelecek ki ..." formunda nakledilen hadisler dikkat çekmektedir. Biz makalemizde küttüb-i sitte içersinde bu şekilde rivayet edilen merfu hadisleri tesbit edip bunların sıhhat açısından değeriyle ilgili bilgiler vereceğiz. Ancak bu hadislerin sened ve râvilerini ayrıntılı bir şekilde inceleyip bunların sıhhat durumlarıyla ilgili derinlemesine bir tahlil yapmayacağız. Bu konuda daha önceki muhaddislerin ve âlimlerin yapmış oldukları değerlendirmelerle yetineceğiz. On dört asır önce Hz. Peygamber'in bu bilgileri hangi maksatla anlattığını belirlemeye çalışıp günümüze bakan yönüyle bu hadislerin nasıl anlaşılması gerektiğini açıklamaya gayret edeceğiz. Makalemizin özünü oluşturan "Öyle bir zaman gelecek ki ..." formunda rivayet edilen hadislerin incelenmesine geçmeden önce, istikballe ilgili "Hz. Peygamber'in verdiği haberlerin gaybî bir bilginin nakli mi yoksa Hz. Peygamber'in şahsî düşüncelerinin anlatımı mı" olduğuna dair bazı tartışmalara değineceğiz.

A. İstikbale Dair Hadislerinin Kaynağı

İslâm dünyasında ilk zamanlardan günümüze kadar Hz. Peygamber'in istikbale dair verdiği bilgilerin kaynağının bizzat Allah olduğu anlayışı hâkim olmuştur. Bu anlayışın tabii bir sonucu olarak hadislerdeki gelecekle ilgili haberler, vahy-i gayri metlûv (Kur'an dışı vahiy) olarak değerlendirilmiştir. Ancak Kur'an'ın dışında bir vahyin olamayacağını iddia edenler, hadislerde geçen bu tür haberleri ya Hz.

* Yrd. Doç. Dr., Fatih Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, fetullah.yilmaz@fatih.edu.tr

¹ Melâhim ve fiten konularıyla ilgili hadislerin toplandığı müstakil eserler hazırlanmıştır. Bu konuda en önemli eser Ebû'l-Fidâ İbn Kesir'in (ö. 774/1372) *en-Nihâye fi'l-fitnen ve'l-melâhim* adlı eseridir. Bu eserde sadece fiten hadisleri değil Hz. Peygamber'in gelecekle ilgili verdiği bütün haberler, kıyamet, âhiret, cennet ve cehennemle ilgili hadisler de kaydedilmiştir. thk. Muhammed Ahmed Abdülaziz (1988). Beyrut: Dâru'l-Cil.

² Bu hadislerin daha çok *İóÁúÈöí Úóáóí ÇáãøóÇÓö ÖóãøÇãñ - ÓíóÁúÈöí Úóáóí ÇáãøóÇÓö ÖóãøÇãñ -áóíóÁúÈöíóãø Úóáóí ÇáãøóÇÓö ÖóãøÇãñ - ÓíóÁúÈöí Úóáóíóãø Úóáóí ÇáãøóÇÓö ÖóãøÇãñ* şeklinde geldikleri görülmektedir.

Peygamber'in tahmini ve önsezisi olarak açıklamış ya da bunların sonradan Hz. Peygamber adına uydurulmuş rivayetler olarak değerlendirmişlerdir.³ Günümüz İslâm dünyasında daha çok birinci görüş yaygınlaştıysa da ikinci yaklaşımın savunucuları da yok değildir.⁴

Hz. Peygamber'i istikballe ilgili verdiği haberler gayb hükmündedir. İstikbali yani gaybı ise ancak Allah bilir. Kur'ân-ı Kerim'deki "De ki: Gerek göklerde gerek yerde olanlardan hiç kimse gaybı bilemez, gaybı yalnız Allah bilir."⁵ "Gaybın anahtarları Allah'ın katındadır. Onları ancak O bilir"⁶ gibi âyetler genel bir hüküm olarak gaybı ve geleceği yalnızca Allah'ın bildiğini açıkça gösterir. Allah'tan başka hiç kimsenin gaybı bilemeyeceğini belirten bu âyetler ulûhiyet açısından mutlak gaybın sadece Allah'a ait olduğunu ifade etmektedir.⁷ Mutlak gaybı sadece Allah'ın bildiği konusunda âlimler arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır.

Hiç şüphesiz ki Hz. Peygamber de kendi bilgisiyle gaybı ve geleceği bilemezdi. Nitekim şu âyet-i kerimeler de bu hakikati açıkça ortaya koyar: "De ki: Ben, size 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum. Yok, 'Ben gaybı bilirim' yok, 'Ben meleğim' de demiyorum. Bana ne vahyediliyorsa, ben ancak ona tabi olurum."⁸ "De ki: Ben kendim için bile Allah dilemedikçe hiçbir şeye kadir değilim. Ne fayda sağlayabilirim ne de gelecek bir zararı uzaklaştırabilirim. Şayet gaybı bilseydim elbette çok mal mülk elde ederdim, bana hiç fenalık da dokunmazdı."⁹ Yine bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) gaybı bilmediğine dair bazı rivayetler vardır. Mesela bir düğünde def çalarak "İçimizde yarın ne olacağını bilen bir nebi var" şeklinde ezgiler söyleyen bir cariyeyi Allah Resûlü uyarmıştır.¹⁰ Başka bir münasebetle "Kim 'Muhammed, yarın ne olacağını bilir' sanıyorsa, şüphesiz o, Allah'a büyük bir iftirada bulunmuş olur"¹¹ buyurmuş Hz. Âişe de "Peygamber'in gelecekte olacağını bildiğini iddia edenin Allah'a iftira etmiş olacağını¹² belirtmiştir. Bu naslar ışığında konuyu değerlendirenler "Hz. Peygamber, vahyin dışında gaybî bilgi edinme imkânına sahip değildir"¹³ diyerek Hz. Peygamber'in muhatap olduğu gaybî bilgiyi sadece Kur'ân-ı Kerim ile sınırlandırmışlar, O'nun (s.a.s.) Allah'ın kendisine bildirdiği Kur'ânî vahyin dışında bir gayb bilgisine sahip olmasının mümkün olmadığını söylemişlerdir.¹⁴ Mesela Peygamberimiz'in "Konstantiniyye (İstanbul) muhakkak fethedilecektir"¹⁵ gibi istikballe ilgili verdiği bir müjdeyi gaybî bir haber olarak değil de O'nun (s.a.s.) şahsi inancı ve temennisi olarak

³ Bu konuyu farklı bakış açılarıyla değerlendiren eserler için bkz. M. Said Hatipoğlu (2009). *Hz. Peygamber ve Kur'ân Dışı Vahiy*, Ankara: Otto Yayınları; Selahattin Polat (ts). *Hadis Araştırmaları*, İstanbul: İnsan Yayınları; İlyas Çelebi (1996). *İtikadi Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, İstanbul: Kitapevi Yayınları; İlyas Çelebi (1996). *İslam İnancında Gayb Problemi*, İstanbul: İFAV Yayınları; Watt, Montgomery (1982). *Modern Dünyada İslam Vahyi*, (çev. Mehmet Said Aydın), Ankara: Hülbe Yayınları; Bünyamin Erul (1998). "Hz. Peygamber'e Kur'ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi", *İslamiyat*, S. 1, C. 1, s. 55-72; Mustafa Ertürk (2005). *Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği)*, Ankara: Fecr Yayınevi.

⁴ Meselâ Fazlurrahman "Eğer bir hadis dolaylı ya da dolaysız kehaneti (öngörü, geleceğe yönelik tahmini) ihtiva ediyorsa onun tarihî temeller noktasından Hz. Peygamber'den sadır olmuş sahih bir hadis olarak kabul edilmesi mümkün değildir. O hadis, daha sonraki bir dönemde meydana gelmiş bir olaya ait olmalıdır" diyerek bu tür hadislerin uydurma olduğuna işaret etmiştir. Fazlurrahman (1962). "Sunnah and Hadith", *IS*, C. 1, S. 2, Karachi, s. 13-15. Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Taha Hüseyin, Seyyid Ahmed Han, Çerağ Ali, Ubeydullah Sindî, Halife Abdülhakim gibi modernistler de fiten ve melâhim konuları gibi Hz. Peygamber'in istikballe ilgili rivayetlerini genellikle reddetmişlerdir. Mehmet Hayri Kurbaşoğlu (1997). *İslâm Düşüncesinde Sünnet (Eleştirel Bir Yaklaşım)*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, s. 151.

⁵ Neml 27/65.

⁶ En'am 6/59. İlgili diğer bazı âyetler için bkz. Âl-i İmrân 3/44; Hüd 11/49; Yûsuf 12/102; Cin 72/26.

⁷ Ertürk, *a.g.e.*, s. 123.

⁸ En'am 6/50.

⁹ A'râf 7/188. Hz. Peygamber'in gaybı bilemeyeceğini ifade eden bu vb. âyetler mutlak manada O'nun gaybı bilemeyeceğini ancak Allah'ın kendisine bildirmesiyle bileceği şeklinde anlaşılmalıdır.

¹⁰ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (1992). *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, Megâzî 12; İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvinî (ts). *Sünenu İbni Mâce*, thk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, Nikâh 21. Ayrıca bkz. İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî (1993). *Sahîhu İbni Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, I, 138.

¹¹ Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisabûrî Müslim b. el-Haccac (1994). *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Salih Haşim, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, İmân 287.

¹² Müslim, İman 177; Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (ts). *el-Câmiu'l-kebir (Sünenü't-Tirmizî)*, thk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, Tefsir 7. Hz. Peygamber'in geleceği bilmediğine dair hadisler için bkz. Buhari, Fiten 1; Cenâiz 3.

¹³ Hatipoğlu, *Hz. Peygamber ve Kur'ân Dışı Vahiy*, s. 26. Ayrıca Hz. Peygamber'in gelecekle ilgili gaybî haberlerin farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmesiyle ilgili bkz. Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 121-170.

¹⁴ Bu konudaki âyetlerin müfessirlere göre ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesi için bkz. Ertürk, *a.g.e.*, s. 123-149.

¹⁵ İbn Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel (ts). *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Kahire: Müessesetü Kurtuba, IV, 335; Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Bezzâr (1989). *el-Bahru'z-zehhar (Müsnedü'l-Bezzâr)*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, II, 308; Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (1983). *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, Musul: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, II, 38; Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah (1990). *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, IV, 422; Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr (1991). *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, IV, 219.

değerlendirmişlerdir.¹⁶ Oysaki Hz. Peygamber'in Allah ile olan irtibatı sadece Kur'ânî vahiyle olmamış zaman zaman Kur'ân dışı vahiy (vahy-i gayri metlûv) de Peygamberimizle bir iletişim şekli olmuştur. Nitekim birçok Kur'ân âyeti bu hususa işaret etmektedir.¹⁷ Dolayısıyla vahiy sadece Kur'ân'la sınırlandırmak bizzat Kur'ân'ın ayetleriyle de çelişmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in "Eğer benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız"¹⁸ sözü, Allah'ın buyruğu olarak nakledilen kudsî hadisler, Hz. Peygamber'in geçmiş ve gelecekte verdiği Kur'ân dışı haberler O'nun sahip olduğu ilahî bilginin sadece Kur'ân'a yansıyan vahiyden ibaret olmadığını gösteren önemli bazı delillerdir.

Gayb statüsündeki istikbale yönelik haberlerin tamamının Hz. Peygamber'e, Kur'ân dışı bu tür vahiy aracılığıyla bildirildiğini iddia edenler olmuştur.¹⁹ Allah'la Hz. Peygamber arasındaki söz konusu iletişimi kabul etmekle beraber, bu konudaki rivayetler tek tek incelendiğinde gelecekle alakalı bazı hâdis ve olayları, vahiy olmaksızın Hz. Peygamber'in kendi içtihadıyla ya da önsezileriyle tahmin ettiği hakikatler olabileceğini söyleyenler de vardır.²⁰ Ancak Hz. Peygamber'in Allah'la Kur'ân dışı iletişimini (vahy-i gayri metlûv) kabul ettikten sonra bu tür hadisleri yorumlarken bunların çoğunun Hz. Peygamber'in öngörüsü veya tecrübî bilgilerinin bir neticesi olarak değerlendirmek kişiyi bazen tekellüflü tevellere sevkedecektir.

Yukarıda zikredilen âyetler gaybın Allah Teâlâ'nın inhisarı altında olduğunu göstermesine rağmen "O bütün gaybı bilir fakat gayblarına kimseyi vakıf etmez. Ancak, bildirmeyi dilediği bir elçiye bildirir"²¹ âyeti Allamu'l-guyûb olan Allah'ın peygamberlerine gaybe ait bazı meseleleri bildirdiğini gösterir. Bu âyet-i kerime Allah katındaki gaybî bilginin bir hikmete binaen dilediği kadarıyla Hz. Peygamber'e verildiğinin açık delilidir. Yine sahih hadis kitaplarında Hz. Peygamber'den nakledilen yüzlerce sahih hadis de Peygamberimize bildirilen gaybî hâdiselerin varlığını teyit etmektedir.²²

Allah Resûlü'nün (s.a.s.) kimi zaman ümmetini bilgilendirmek kimi zaman da müjde vermek veya uyararak için istikbale dair bilgileri ashabıyla paylaştığı görülür. Peygamber'e (s.a.s.) dünyanın sonuna kadar olacak bazı hâdiseler, icmalî olarak Allah tarafından kendisine bildirilmiş ve O da (s.a.s.) yeri geldikçe bunları sahâbesine aktarmıştır. Nitekim sahâbeden Huzeife b. el-Yemân'ın (ö. 36/656) "Resûlullah (s.a.s.) bana kıyamete kadar olacakları anlattı"²³ demesi; Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ö. 74/693) "Resûlullah (s.a.s.), bir gün ikindi namazını ilk vaktinde kıldırıp sonra kalkıp konuşmaya başladı. Konuşmasında kıyamete kadar olacak şeylerden bahsetti öyle ki bildirmedik hiçbir şey bırakmadı..."²⁴ diye nakletmesi, Hz. Peygamber'in kıyamete kadar vuku

¹⁶ Hatipoğlu, a.g.e., s. 12. Uzak geleceğe dair sahih hadislerin Hz. Peygamber'in beşeri yönü ile yani kendi tahmini ile söylemiş sözleri olduğu iddiası için bkz. Çelebi, *İtikadi Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, s. 186. Ancak şunu söylemek gerekir ki; İslâm dünyasında bu yaklaşım tarzı Müslüman âlimler arasında genel kabul görmemiştir.

¹⁷ Bu konuda delil olarak gösterilen bazı âyetler için bkz. Bakara 2/143, 187, 238-239; Âl-i İmrân 3/123-126; Nisâ 4/113; Enfâl 8/7; Ahzab 33/37; Haşr 59/5; Şurâ 42/51; Fetih 48/15; Cuma 62/9; Tahrir 66/3; Kıyamet 75/16-19; Bu âyetlerin izahı için bkz. Muhammed Tâki Osmanî (2007). *Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı*, (çev. Mehmet Özşenel), İzmir: Akademi Yayınları, s. 28-42.

¹⁸ Buhârî, Kûsûf 2, Tefsir 5/12, Nikâh 107, Rikâk 27; Eymân 3; Müslim, Salât 112, Kûsûf 1, Fedâil 134; Tirmizî, Zühd 9; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (ts). *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, Sehv 102, Kûsûf 11; İbn Mâce, Zühd 19.

¹⁹ Sünnetin tamamının vahiy mahsulü olduğu iddia edenler Hz. Peygamber'in gelecekle ilgili haberlerini de bu kapsamda değerlendirmişlerdir. Bu görüşü savunanlar arasında İmam Şâfiî (ö. 204/819), İbn Hibbân (ö. 354/965), İbn Hazm (ö. 456/1064), Beyhakî (ö. 458/1066), İbn Abdilberr (ö. 463/1071), Serahsî (ö. 483/1090), Gazzâlî (ö. 505/1111), Fahreddin er-Râzi (ö. 606/1209), Ebû'l-Bekâ (1094/1683) ve Âlûsî (1270/1854) gibi isimler sayılabilir. Ahmet Önkâl (1999). "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv," *Kur'ân ve Sünnet Sempozyumu*, İstanbul: İrfan İlmi Araştırmalar ve İhtisas Vakfı, s. 56. Bu düşünceyi savunanların delilleri ve bu delillerin tahlili için bkz. Mustafa Genç (2009). *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, İstanbul: Kitabı Yayınları, s. 142-177.

²⁰ Ertürk, a.g.e., s. 207. Söz konusu iletişimi kabul edenlerin bir kısmı "vahy-i gayri metlûv" yerine "ilahî iletişim", "ilham" vb. ifadelerin kullanmanın daha uygun olacağı görüşünü dile getirmektedirler. Ertürk, a.g.e., s. 209; Zeki Duman (1997). *Vahiy Gerçeği*, Ankara: Fecr Yayinevi, s. 101-119; Bünyamin Erul (2000). *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara: TDV Yayınları, s. 215-218. Bünyamin Erul bu konudaki bir makalesinde ise vahy-i gayri metlûv ifadesi yerine bazı âyetlerde geçen "hikmet" kavramını kullanmayı tercih ettiğini ifade etmiştir. Erul (2000). "Bir 'Alan Taraması'nın Panoraması -Vahy-i Gayri Metlûv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi-", *İslâmiyât*, C. 1, S. 3, s. 184. Hz. Peygamber'in Allah'la iletişimini en güzel bir şekilde ifade etmesi açısından "vahy-i gayri metlûv" kavramının kullanılmasının daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

²¹ Cin 72/26-27. Said b. Cübeyr (ö. 95/713) Bu âyette geçen "resûl" kelimesiyle kastedilenin Cibrîl olduğunu söyler. Ancak müfessirlerin çoğu bunun doğru olmadığını âyetteki "resûl" ifadesiyle peygamberin kastedildiğini belirtir. (Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, (1967). *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed İbrâhim el-Hifnâvî ve Mahmûd Hâmid Osman, Kahire: el-Mektebetü'l-Arabîyye, XIX, 28).

²² Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy aldığı gösteren çeşitli konulardaki hadisler ve bunların değerlendirilmesi için bkz. Faik Akcaoğlu (2010). *Hz. Peygamber'in Kur'ân Vahiyi Dışında Bilgilendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 190-670. Bu konuda delil olarak getirilen bazı hadislerin eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi için bkz. Erul (1998). "Hz. Peygamber'e Kur'ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidî", *İslâmiyât*, C. 1, S. 1, s. 55-72.

²³ Müslim, Fiten ve eşrâtü's-sâa 23. Gerek bu hadiste gerekse de bir sonraki hadiste sahâbenin "Hz. Peygamber bize kıyamete kadar olacakları anlattı" ifadesini "Bütün hâdiseleri ayrıntısıyla anlattı" şeklinde değil de kıyamete kadar fert ve toplum bazında yaşanacak önemli bazı olayları genel özellikleriyle haber verdi şeklinde anlamak aklen daha mümkün gözükmemektedir.

²⁴ Tirmizî, Fiten 26. Ayrıca bkz. Müslim, Fiten ve eşrâtü's-sâa 23. Tirmizî bu konuda Huzeife, Ebû Hüreyre, Ebû Zeyd b. Ahtab ve Muğîre b. Şu'be'den de hadis rivayet edildiğini, hepsinin de kıyamet kopuncaya kadar meydana gelecek olaylardan bahsettiklerini söylemiş ve bu hadisin hasen-sahih olduğunu belirtmiştir.

bulacak birçok gaybî haberi genel özellikleriyle ashabına anlattığının aşikar örnekleridir. Hz. Peygamber'in kıyamete kadar gelecek bütün insanlara gönderilen son peygamber olduğu için, ümmetine yol gösterecek ve onların hak yoldan sapmalarını önleyecek ikaz mahiyetinde buyruklarının olması gayet normaldir hatta bu O'nun risaletinin bütün zamanlara şamil olmasının bir gereğidir.

Kur'ân-ı Kerim'in açıklayıcısı olan Hz. Peygamber'in istikbalden haber vermesi O'na vahyolunan Kitab'ın üslubuyla da örtüşmektedir. Zira Kur'ân-ı Kerim'de Allah mü'minlere istikbale dair haberler vermiştir. "Rumlar yakın bir yerde mağlup oldular. Ama bu yenilgilerinden kısa bir süre sonra galip gelecekler"²⁵ âyeti ile İran'a karşı mağlup olan Bizans ordusunun kısa bir zaman sonra galip geleceğini haber vermiş ve haber verdiği şekilde de gerçekleşmiştir. "Allah, elçisinin rüyasını elbette doğru çıkaracaktır. İnşallah siz kiminiz başını tıraş ettirmiş, kiminiz saçlarını kısaltmış olarak, Mescid-i Haram'a korkmaksızın tam bir güvenlik içinde gireceksiniz"²⁶ âyeti ile Peygamberimiz'in Mekke'ye girme rüyasının gerçekleşeceği müjdesini vermiş ve bu haber de bir yıl sonra aynen tahakkuk etmiştir. Bu tür haberlerin Kur'ân-ı Kerim'de verilmiş olması prensip itibarıyla Hz. Peygamber'in de böyle haberleri nakletmesinin aklen mümkün olabileceğini gösterir. Nasıl ki Kur'ân verdiği gaybî haberlerle mü'minleri bilgilendirmiş, ümitlendirmiş ve cesaretlendirmiş neticede insanların imanını takviye etmişse Hz. Peygamber de istikbale dair bilgileri yeri geldikçe aynı amaçla ashabıyla paylaşmıştır.

Hz. Peygamber'in istikbale dair verdiği haberleri, kendi dönemine ait gaybî haberler ve O'nun (s.a.s.) vefatından sonra vuku bulacak gaybî haberler olmak üzere iki başlık altında değerlendirilebilir. Birinci olarak; Peygamberimizin (s.a.s.) kendi dönemine dair verdiği gaybî ihbarlardır ki bunlar vakti geldiğinde aynen tahakkuk etmiştir. Meselâ Hz. Peygamber (s.a.s.) Bedir savaşından önce muharebenin yapılacağı yeri gezerken müşriklerin ileri gelenlerinin nerede öldürüleceklerini tek tek göstermiştir. Gerçekten de savaşın sonunda o müşriklerin aynen Resûlullah'ın belirttiği yerde öldürüldüklerini Hz. Ömer yeminle ifade etmiştir.²⁷ Hz. Peygamber'in haber verdiği bu vb. gaybî hâdiseler kendi zamanında aynen buyurduğu şekilde tahakkuk etmiştir.

İkinci olarak ise; Hz. Peygamber'in asırlar öncesinden bildirip de O'nun vefatından sonraki dönemde vuku bulan veya henüz vuku bulmayan gaybî haberlerdir. Onların bir kısmı gerçekleşmiş bir kısmı ise henüz gerçekleşmemiş ama hiç şüphesiz vakti geldiğinde Allah Resûlü'nün söylediği şekilde gerçekleşecektir. Bedir'de öldürülecek müşriklerin haberinde olduğu gibi Hz. Peygamber'in mucizevî olarak bildirdiği birçok hâdisenin yeri ve zamanı geldiğinde vücuda gelmiş olması O'nun daha sonra olacağını buyurduğu hâdiselerin de kesinlikle tahakkuk edeceğinin ispatı mahiyetindedir. Zira O'na bu gaybî haberleri bildiren Allamu'l-guyûb olan Allah Teâlâ'dır.

Öte yandan bu hadisler dil ve üslup açısından değerlendirildiğinde; söz konusu haberlerde "zannedirim, belki, olabilir" gibi zan ve şüphe taşıyan ihtimalli ifadelerin kullanılmayıp "göreceksiniz, yapacaksınız, olacak..." şeklinde kesin ve net bir anlatımın olması, bu tür hadislerin Hz. Peygamber'in kendi bilgi ve tecrübesine dayalı bilgiler olmadığını, aksine Allah tarafından kendisine bildirilen vahy-i gayri metlûv haberler olduğunu açıkça göstermektedir.

İstikbale dair hadislerin kaynağıyla ilgili olarak ileri sürülen diğer bir iddia ise bu tür hadislerin tarihi süreç içerisinde vuku bulan hâdiselere göre sonradan uydurulmuş olabileceğidir. Genellikle fiten ve melâhim bölümlerinde yer alan bu tür hadislerin, hicri II. asrın ilk yarısında toplumda huzursuzluğun arttığı siyasi, sosyal ve ekonomik yapının bozulduğu dönemlerde, sıkıntılardan kurtulmayı amaçlayan insanlar tarafından oluşturulduğu ve yayılmasına imkân sağlandığı söylenmektedir.²⁸ Öte yandan İslam'ın hâkim olduğu coğrafyada farklı kültürlerin etkisiyle İslam'la hiç de ilgisi olmayan Eski Araplara ait bilgilerin, Yahudi, Pers ve Helen kültürlerine ait efsane ve mitoloji türünden rivayetlerin hadis formatıyla nakledildiği ve bunların fiten edebiyatı içerisinde yer aldığı iddiaları bulunmaktadır.²⁹ Hiç şüphesiz bu ve benzeri iddialar delillendirildiği takdirde böyle hadislerle ihtiyatlı yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır. Ancak bu

²⁵ Rum 30/2-3. 615 yılında putperest olan İranlılar Bizanslıları çok büyük bir yenilgiye uğratmışlar ellerindeki birçok toprağı alarak İstanbul boğazına kadar dayanmışlardı. Rumların büyük bir hezimete uğradığı ve İranlıların en güçlü oldukları bir zamanda Allah Rumların 3-10 sene içinde galip geleceğini buyurmuştur. Kur'ân'ın verdiği gaybî haber 624 yılda gerçekleşmiş Bizanslılar İranlıları Ninova'da yenerek kaybettikleri toprakları tekrar geri almışlardır. Muhammed Hamidullah (1991). *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul: İrfan Yayınevi, I, 15.

²⁶ Fetih 48/27. Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen ve gelecekte haber veren diğer âyetler için bkz. Âl-i İmran 3/186; Nûr 24/55; Fetih 48/11-12; 15-16; Mümtehine 60/7.

²⁷ Müslim, Cennet 76.

²⁸ Ahmet Emin Seyhan (2013). "Envârü'l-Âşikin'de Geçen Bazı Fiten Hadislerinin Bireysel ve Toplumsal Hayata Etkileri Üzerine", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, s. 130.

²⁹ Bu iddialar için bkz. İbn Haldun (1989). *Mukaddime*, II, 467-468, (çev. Z. Kadiri Ugan), İstanbul: MEB Yayınları; Rosenthal, E. I. J. (1961). *Judaizm and İslam*, London: Thomas Yoseloff, s. 17-18; Mehmet Paçacı (1998). "Hadis'te Apokaliptizm veya Fiten Edebiyatı", *İslâmiyât*, C. 1, S. 1, s. 35-53; Bülent Malkoç (2010). *Kıyâmet Alametleri ve Gelecek Haberleri Konusunda Hadislerle Kitab-ı Mukaddes'in Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 99-100.

konuda ortaya konulan bazı mevzu ve zayıf hadis örneklerinden yola çıkarak, içerisinde sahihlerin de bulunduğu istikbale dair bütün hadislerin bu bakış açısıyla değerlendirilmesi dinin özünü örtüşmez. Bu tür uydurmalar var diye istikballe ilgili hadislerin tamamının uydurma olduğunu iddia etmek ilmi gerçeklerle bağdaşmaz.³⁰ Burada şunu da belirtmek gerekir ki; sırf mana ve üslup açısından bazı hadislerin israiliyat veya apokaliptik eserlerle benzerlik göstermesi tek başına bunların menşeinin İslamî olmadığını göstermez. Zira dinimizin ilk kaynağı Kur'an-ı Kerim ile Kitab-ı Mukaddes arasında da muhteva ve üslup açısından bazı benzerlikler söz konusudur. Bu durum Kur'an âyetlerinin söz konusu eserlerden alındığına delil sayılmayacağı gibi sırf muhteva benzerliğinden dolayı bu tür hadislerin kutsal kaynaklardan alındığı ispatlanamaz.³¹ Kaldı ki biz yaptığımız araştırmada ele aldığımız bu hadislere, ne başka kutsal metinlerde ne de sonradan uydurulmuş rivayetlerin toplandığı mevzuat kitaplarında rastladık. Bu yönüyle bu hadislerin asıl kaynağının muteber hadis kitapları olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Sonuç itibariyle, nebevî haberlerin kaynağı hakkında özetle dört görüş ileri sürülmüştür: 1. Bu haberlerin sonradan uydurulduğu. 2. Hz. Peygamber'in öngörüsü. 3. Tamamen Allah'ın Hz. Peygamber'e bildirmesi. 4. Bir kısmı Peygamber'in tahmini bir kısmı ise ilahî bilgi mahsulü. Bu konuda bizim kanaatimiz ise bunların çoğunun insanüstü bir kaynağa yani ilahî bilgiye dayanıyor olmasıdır. Özellikle makalemizde değerlendireceğimiz "Öyle bir zaman gelecek ki..." hadislerine mana, muhteva ve üslupları açısından bakıldığında bunların tamamen ilahî kaynaklı olduğu söylenebilir.

B. Kütüb-i Sitte'de "Öyle bir zaman gelecek ki..." Şeklinde Nakledilen Rivayetler

1. Kişi Sadaka Verecek Kimse Bulamayacak; Erkekler Azalacak Kadınlar Çoğalacak

Ebû Musâ'dan nakledilen hadise göre Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "*İnsanlar üzerine muhakkak öyle bir zaman gelecektir ki, o vakit bir adam altın sadakasıyla dolaşacak da sonra elinden sadakasını alacak bir fakir bulamayacak. Yine o zaman erkeklerin azlığından ve kadınların çokluğundan dolayı (himayesiz) kırk kadının bir erkeğin arkasından gitmekte oldukları ve onun himayesine sığındıkları görülecektir.*"³²

Bu hadiste gelecek bir zaman içerisinde kişinin sadaka-zekât verecek kimse bulamayacağı ve erkekler azalıp kadınlar çoğalacağı için bir erkeğin himayesinde kırk kadının olacağı ifade edilmektedir.

Buhârî'nin *Sahih'*inde Ebû Musâ'dan rivayet edilen bu hadis aynı lafızlarla Müslim'in *Sahih'*inde de yer almaktadır.³³ Ayrıca bu hadis farklı tariklerle aynı sahâbiden başka kaynaklarda da geçmektedir.³⁴ Müttefekun aleyh olan bu hadis, sıhhat mertebesinde en üstünde bulunur.³⁵ Nitekim bu hadiste haber verilen iki durum başka rivayetlerde de anlatılmaktadır.

a. Kişi Sadaka Verecek Kimse Bulamayacak

Hadisin birinci kısmında zikredilen "*Kişi altın sadakasıyla dolaşacak da elinden sadakasını alacak bir fakir bulamayacak*" ifadesi başka rivayetlerde benzer lafızlarla şöyle geçmektedir:

"*Sadakalarınızı veriniz. Zira insanlar üzerine ileride öyle bir zaman gelecek ki, o sırada kişi sadakasıyla dolaşır da onu kabul edecek bir kimse bulamaz.*"³⁶

"*Sizler sadakalarınızı veriniz. Çünkü sizin üzerinize öyle bir zaman gelecektir ki, o vakit insan kendi sadakasıyla yürür de vermek istediği kimse: 'Sen bu sadakayı dün getirmiş olsaydın ben onu senden kabul eder alırdım ama bugüne gelince artık benim için ona hiçbir ihtiyaç yoktur' der.*"³⁷

"*Sadaka veriniz öyle bir zaman gelecek ki kişinin sadakasını vermek için götürdüğü kimse dün getirseydin alırdım fakat bugün alamam, diyecektir.*"³⁸

³⁰ Saffet Sancaklı (2001). "İstikbale Yönelik Hadislerin Değerlendirilmesi", *Diyanet İlmî Dergi*, C. 37, S. 3, s. 82.

³¹ Selçuk Coşkun (2009). "'Bana Arz Olundu' Kalıbyla Rivayet Edilen Hadislerin Menşei Üzerine", *Ekev Akademi Dergisi*, C. 13, S. 40, s. 444.

³² Buhârî, Zekât 9; Müslim, Zekât 59.

³³ Buhârî ve Müslim, bu hadisi hocaları Ebû Küreyb Muhammed b. A'la'dan nakletmişlerdir. Ancak Müslim bu rivayeti Muhammed b. Ala ile birlikte diğer bir hocası Abdullah b. Berrâd el-Eş'arî'nin de ismini zikrederek ikisinden tahdisen nakletmiştir. Müslim, Muhammed b. A'la rivayetinden farklı olarak İbn Berrâd rivayetinde $\text{æóîõñóî ÇáÑøóîáó$ ifadesi yerine $\text{æóêóîõñóî ÇáÑøóîáó$ ifadesinin olduğunu söylemiştir. Bkz. Müslim, Zekât 59.

³⁴ İlgili diğer rivayetler için bkz. İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 173; Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsenna el-Mevsilî (1984). *Müsnedu Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selim Esed, Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, II, 341.

³⁵ Döneminin en önemli hadis hafızlarından Ebû Nasr es-Siczî (ö. 444/1052) Sahihayn hadislerinin sahih olduğu konusunda icma bulunduğunu söylemiş (Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref (1972). *Sahihu Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, nşr. Muhammed Muhammed Abdüllatif, Beyrut: İhyâü't-Türâsî'l-Arabî, I, 19-20) İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) da hadisleri sıhhat açısından derecelendirirken Sahihayn hadislerini birinci sıraya koymuştur. (İbnü's-Salâh, Takıyyuddîn Ebû Amr Osmân b. Abdurrahman eş-Şehrîzürî (1986). *Ulümü'l-hadis*, thk. Nureddin İtr, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, s. 27-28). Âlimler hadislerin sıhhatinin tesbitinde kitabın değil hadisin esas alınması gerektiğini ifade etseler bile bu derecelendirme hadisçiler arasında bazı istisnaları olmakla birlikte genel kabul görmüştür. (Bkz. Ahmed Nâim, Babanzâde (1982). *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, I, 236).

³⁶ Buhârî, Fiten 25. Harise b. Vehb el-Huzâfî'den merfû olarak nakledilen sahih bir hadistir.

³⁷ Buhârî, Zekât 17. Buhârî bu hadisi yine Harise b. Vehb el-Huzâfî'den ancak farklı bir senedle merfû olarak nakletmiştir ki bu hadis de sahihtir.

Bu rivayetlerde görüldüğü üzere Hz. Peygamber (s.a.s.) insanları sadaka-zekât vermeye teşvik etmektedir. Buna göre bu hadisin mezkûr maksatla varit olduğu söylenebilir. Aynı zamanda bu hadis, Müslümanların fakirlik problemi yaşamayacakları bir zamanın geleceği müjdesini vermektedir.

İbn Hacer bu hadislerde ifade edilen bolluğun artması durumunun, Ömer b. Abdülaziz'in halifeliği döneminde (717-720) gerçekleştiğini söylemektedir. Nitekim Adiy b. Hâtim hadisinde geçen Hz. Peygamber'e ait şu ifade, bu durumun sahâbe zamanına yakın bir dönemde yaşandığına açık delildir: "...Yemin olsun eğer uzun bir hayat yaşayacak olursan, bir kimsenin avucunun içinin altın yahut gümüşle dolu olarak çıktığını ve onu kabul edecek kimse arayıp da bulamayacağını göreceksin."³⁹ Bu durumda İbn Hacer'e (ö. 852/1449) göre söz konusu bu olay kıyamet alâmetlerinden olamaz. O bu görüşü tercih etmekle birlikte "Meryem oğlu İsa'nın aranızda ineceği gün yakındır"⁴⁰ hadisinde "mal çoğalacak" şeklindeki cümlelerin ve başka bir rivayetinde geçen "Hatta onu hiç kimse kabul etmeyecek"⁴¹ ifadelerinden bu durumun kıyamete yakın bir zamanda gerçekleşmesinin de mümkün olabileceğini söylemektedir.⁴²

Kişinin sadakasıyla dolaşıp da onu kabul edecek bir kimseyi bulamamasının kıyamete yakın bir zamanda gerçekleşeceğini söyleyen Bedruddin el-Aynî (ö. 855/1451) ise bu hâlin Hz. İsa'nın (a.s.) Deccâl ile kâfirleri öldürmesinden sonra olacağını ifade etmektedir. O zaman, İslâm diyarında tek bir kâfir bile kalmayacak, semânın bütün bereketleri yeryüzüne inecek ve insanlar azalacaktır. O gün yerde gömülü defineler ortaya çıkmasına ve mal âdeta kapıdan taşacak derecede fazla olmasına rağmen insanlar kıyametin yaklaştığını bildikleri için bunlara tama etmeyeceklerdir.⁴³ Yani Aynî'ye göre kıyametin yaklaştığı anlaşılınca insanlar mal biriktirme hırsından vazgeçip kanaatkâr bir hâle geleceklerdir.

b. Erkekler Azalacak Kadınlar Çoğalacak

Hadisin ikinci kısmında zikredilen "Erkeklerin azlığından ve kadınların çokluğundan dolayı kırk kadının bir erkeğin arkasından gitmekte oldukları ve onun himayesine sığındıkları görülecektir" ifadesine benzer başka rivayetler de bulunmaktadır.⁴⁴

Aynî'ye göre, hadiste ifade edilen erkeklerin azalıp kadınların çoğalması durumu kıyamet alâmetlerindedir. O, fitnelerin ortaya çıkıp, insanlar arasında öldürme olaylarının arttığı bu zamanda bir erkeğin himayesinde zevceleri, kızları, kız kardeşleri ve yakın kadın akrabalarının bulunacağını ifade etmektedir.⁴⁵

Said Nursî, kırk kadına bir erkeğin nezaret etmesini, ahırzamanda tesettüre uygun davranılmaması ve ahlaksızlığın artması neticesinde bazı yerlerde nikâha rağbetsizlik ve riayetsizlik yüzünden kadınların ehemmiyetsiz kıymetsiz bir surete girmesi şeklinde izah etmektedir.⁴⁶ Görüldüğü gibi Said Nursî, hadiste ifade edilen olumsuz durumun her yerde değil de sadece bazı yerlerde görülebileceğine dikkat çekerek söz konusu durumun bütün bir yeryüzüne şamil kılmamaktadır.

2. Kişinin Beni Bir Lahza Görmesi Onun İçin Ailesi ile Malından Daha Sevgili Olacak

Ebû Hüreyre'den rivayet edilen hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "... Sizden birinizin üzerine öyle bir zaman gelecek ki, o gün beni bir lahzacık görmesi, onun indinde, bir kat daha ehli ve malı olmasından daha makbul olacaktır."⁴⁷

Bu hadisi Buhârî "İslâm'da Peygamberlik Alâmetleri" bâb başlığı altında vermiştir. Son kısmını ele aldığımız bu hadisin öncesinde Hz. Peygamber kıyamete yakın gerçekleşecek bazı olayları anlatmış ve şöyle buyurmuştur: "Siz ayakkabıları keçe olan bir kavimle muharebe etmedikçe kıyamet kopmaz. Yine sizler, gözleri küçük, yüzleri kırmızı, burunları basık, sanki yüzleri deri üstüne deri kaplanmış kalkanlar gibi olan Türk'le muharebe etmedikçe kıyamet kopmaz. Siz insanların hayırlısı, emir oluncaya kadar emirliği çok fena görenler (ve arzu etmeyen kimseler) bulursunuz. İnsanlar madenler (gibi)dir (kimi hâlis, kimi karışıktır). Onların Câhiliyede hayırlı olanları İslâm devrinde de hayırlı kimselerdir..."

Ebû Hüreyre'den nakledilen bu hadis yaklaşık aynı lafızlarla Müslim'de şöyle geçmektedir:

³⁸ Nesâî, Zekât 64. Eserin tahkikinde Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Bu hadisler aynı veya benzer lafızlarla birçok hadis kaynağında geçmektedir. Bkz. Müslim, Zekât 58; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 71; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 306; Ebû Ya'la, *Müsned*, III, 53; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, III, 237; Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd (ts). *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, Beyrut: Dâru'l-Marife, I, 174.

³⁹ Buhârî, Menâkib 25.

⁴⁰ İlgili rivayetler için bkz. Buhârî, Büyû' 102, Mezalim 31, Enbiya 49; Müslim, İman 242; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdi es-Sicistanî (ts). *Kitâbu's-Sünen, Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, Riyad: Mektebetü'l-Mearif, Melâhim 14; Tirmizî, Fiten 54.

⁴¹ Bkz. Tirmizî, Fiten 54.

⁴² İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şehâbeddin Ahmed b. Ali el-Askalanî (2001). *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülkâdir Şeybe el-Hamd, Riyad: Mektebetü Melik Fahd, XIII, 89.

⁴³ Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed (2001). *Umdetü'l-kârî*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, VIII, 395.

⁴⁴ Bkz. İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 173; Ebû Ya'la, *Müsned*, XIII, 285.

⁴⁵ Aynî, a.g.e., XX, 301.

⁴⁶ Said Nursî (2005). *İman ve Küfür Muvazeneleri*, İstanbul: Şahdamar Yayınları, s. 219.

⁴⁷ Buhârî, Menâkib 25; Müslim, Fedâil 142.

"Muhammed'in nefsi yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki; sizden birinize öyle bir gün gelecek ki, o gün beni bir lahzacık görmesi, onun indinde ailesi ile malının hepsinin toplamından daha makbul olacaktır."⁴⁸

Buhârî ile Müslim tarafından tahric edilen ve isnadı sahih olan bu hadis, daha birçok kaynakta yine Ebû Hüreyre rivayeti olarak aynı ve benzer lafızlarla nakledilmektedir.⁴⁹ Müttetekun aleyh olan bu rivayet sıhhat açısından en üst mertebede bulunan bir hadistir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) bu sözüyle ashabının kendisiyle daha fazla beraber olmalarını teşvik etmekte bunu yapmadıkları takdirde ise gelecekte ondan ayrı geçen zamanları için pişmanlık duyacaklarını belirtmektedir. Nitekim Hz. Ömer, Peygamberimizden bazen ayrı kalmak zorunda kaldığı için çok üzülmüş ve bu üzüntüsünü şu sözleriyle dile getirmiştir: "Çarşılarda rızık peşinde dolaşmak, Ömer'i Resûlullah'ın meclisinden ve dinini öğrenmekten alıkoydu."⁵⁰

Aynı zamanda söz konusu hadis gelecekte Hz. Peygamber'i görme hususunda çok arzulu insanların bulunacağını, bunların Peygamberimizi bir an bile görme karşılığında bütün her şeylerini feda edebileceklerini ifade etmektedir. Müslim'de yine Ebû Hüreyre'den merfu olarak rivayet edilen "Ümmetimin beni en çok sevenlerinden bazıları, benden sonra gelecek bir takım insanlardır. Bunlardan her biri ailesini ve malını feda ederek beni görmüş olmayı arzu edecektir"⁵¹ hadisi de bu manayı te'yit etmektedir. Dolayısıyla Allah Resûlü bu sözüyle hem döneminde yaşayan ve kendisini gören sahâbenin faziletini vurgulamış hem de gelecekte Kendisi'ni (s.a.s.) görme arzusuyla yaşayacak olan Peygamber sevdalılarının müjdesini vermiştir.

3. Sahâbi Tabiîn ve Tebe-i Tabiîn Hürmetine Fetih Müyesser Olacak

Ebû Saîd el-Hudrî'den naklen Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki; insanlardan bir grup gaza edecekler de onlara: 'İçinizde Peygamber'le sohbet eden kimse var mıdır?' diye sorarlar. Onlar da: 'Evet vardır' diye cevap verirler. Nihayet (ordu içindeki sahâbiye hürmeten zafer kapısı) onlara açılır.

Sonra insanlar üzerine bir zaman daha gelir. İnsanlardan bir grup daha gaza eder. Onlara da: 'İçinizde Peygamber'in sahâbileriyle görüşen kimse var mıdır?' diye sorulur. Onlar da: 'Evet var' diye cevap verirler; onlara da fetih müyesser olur.

Sonra insanlar üzerine bir zaman daha gelir, yine bir topluluk savaş eder. Onlara da: 'İçinizde Peygamber'in sahâbilerini gören ile görüşen tâbiîn kimse var mıdır?' diye sorulur. Bu defa onlar da: 'Evet vardır' derler; onlara da fetih müyesser olur."⁵²

Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edilen bu hadis, Buhârî ile Müslim'in *Sahihler'*inde ve Ahmed b. Hanbel ile Ebû Ya'lâ'nın *Müsnedler'*inde nakledilmiştir.⁵³ Dolayısıyla sahih hadisin en üst mertebesi olan müttetekun aleyh bir hadistir. Şuayb el-Arnâvût da bu hadisin isnadının sahih olduğunu söylemiştir.⁵⁴

Buhârî ve Müslim'de "Sahâbenin Fazileti" başlığı altında verilen bu hadiste sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tabiîn'in üstünlüğünden bahsedilmekte ve onlara hürmeten Allah'ın fetihler nasip edeceği belirtilmektedir. Gerçekten de Allah Resûlü'nün haber verdiği gibi Peygamberimiz'den sonra sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn döneminde Müslümanlar çok büyük zaferler kazanmış ve bu fetihler neticesinde kısa bir zamanda Hz. Peygamber'in kurduğu devlet dönemin en büyük devletleri arasında yerini almıştır.

Kutlu Nebî'nin övgüsüne mazhar olan sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn'in fazileti başka hadislerde de açıkça ifade edilmiştir. Meselâ "İnsanların en hayırlıları benim asrında yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenlerdir, sonra da bunları takip edenlerdir"⁵⁵ hadisi birçok sahâbi tarafından rivayet edilen bu konudaki en sahih hadislerden biridir. Farklı lafızlarla rivayet edilen bu hadis hiç şüphesiz ele alınan hadisin manasını te'yid etmektedir.

⁴⁸ Müslim, Fedâil 142. Hadisin râvilerinden Ebû İshâk bu hadiste takdim ve tehir olduğunu iddia etmiştir. Yani hadisin sonunda bulunan معيهم (hepsiyle birlikte - kendileriyle beraber) kelimesinin daha öne gelmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu görüşü esas aldığımız zaman ise hadisin manası şu şekilde tercüme edilebilir. "Sizden birinize öyle bir gün gelecek ki, o gün beni bir lahzacık kendileriyle beraber görmesi, onun indinde ailesi ile malından daha makbul olacaktır."

⁴⁹ Diğer rivayetler için bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, II, 313, 449, 504; Hemmam b. Münebbih, es-Sanaâni (1987). *Sahîfetu Hemmam*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, s. 35; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 167; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali (1985). *Delâilü'n-nübüvve ve mâ'rifetü ahoâli Sâhibi's-Şerîa*, thk. Abdulmu'ti Emîn Kal'acı, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, VI, 536.

⁵⁰ Beyhakî (1994). *es-Sünenü'l-kübrâ ve fi zeylühî'l-cevheri'n-nakiyyi*, thk. Abdülkâdir Atâ, Mekke: Dâru'l-Bâz, VII, 233; Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, IV, 284.

⁵¹ Müslim, Cennet 12; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 417.

⁵² Buhârî, Fedâilü's-sahabe 1. Ayrıca bkz. Buhârî, Cihad 76.

⁵³ Buhârî, Menâkıb 25; Müslim, Fedâilü's-sahabe 208, 209; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 86, XV, 50; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 140, III, 7; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 263; Humeydi, Abdullah b. Zübeyr Ebû Bekr (ts). *el-Müsned*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, II, 328.

⁵⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 7 (tahkikinde).

⁵⁵ Buhârî, Şehâdât 9, Fezâilü'l-ashâb 1, Rikâk 7, Eymân 27; Müslim, Fezâilü's-sahabe 214; Ebû Dâvûd, Sünnet 10; Tirmizî, Fiten 45, Şehâdât 4; Nesâî, Eymân 29.

4. Kişi Malı Helâlden mi Yoksa Haramdan mı Kazandığını Düşünmeyecek

Ebû Hüreyre'den nakledilen hadise göre Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki, o devirde kişi ele geçirdiği malı helâlden mi yoksa haramdan mı kazandığına hiç aldırılmaz."*⁵⁶

Yukarıda zikredilen hadis yine Ebû Hüreyre rivayeti olarak Nesâî'nin *Sünen'*inde⁵⁷, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*inde⁵⁸ ve İbn Hibbân'ın *Sahih'*inde⁵⁹ aynı lafızlarla, Dârimî'nin *Sünen'*inde⁶⁰ ise benzer lafızlarla rivayet edilmiştir. Buhârî'nin *Sahih'*inde ve mezkûr rivayetlerde kaydedilen bu hadis sahihtir.

Buhârî bu hadisi "Yüce Allah'ın 'Ey iman edenler kat kat arttırılmış olarak fâiz yemeyin Sözü' bâb başlığı altında vermiştir. Buhârî, konu başlığındaki bu âyet ile Ebû Hüreyre'den merfû olarak rivayet edilen "Öyle bir zaman gelecek ki insanlar faiz yiyecek. Yemeyene de onun tozundan bulaşacak"⁶¹ hadisine işaret etmiş olabilir.⁶²

Hz. Peygamber (s.a.s.), bu hadis ile Müslüman toplumların daha sonra düşeceği ahlakî zaafı asırlar öncesinden haber vermiş insan fitratında var olan para kazanma hürsünün ulaşacağı son noktaya işaret etmiştir. Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde gerçekten bazı Müslümanlar kazançlarının helâl mi yoksa haram mı olmasına hiç dikkat etmeksizin bir yaşantı sürmeye başlamışlardır. Daha fazla para kazanma hürsü, zengin olma arzusu ve helâlle haram arasındaki mesafenin iyice daralmış olması gibi sebepler, zamanımızda da maalesef birçok inanan insanı bu meselede duyarsız hâle getirmiştir. İşte bundan dolayı on dört asır önce Rehber-i Ekmel (s.a.s.) bu sözüyle, mü'minlerin kazançlarının helâl olması hususunda uyarılmış ve Müslümanlar için önemli bir imtihan vesilesi olan bu konuda daha dikkatli ve titiz hareket etmeleri gerektiğine işaret etmiştir. Nitekim "Ey insanlar! Yeryüzünde olan bütün nimetlerimden helâl hoş olmak şartı ile yiyiniz; fakat şeytanın peşinden gitmeyiniz"⁶³ âyet-i kerimesi de kişinin kazancın temiz ve helâl olmasını emreder. Ömrünün ve rızkının bereketli olmasını isteyen, dualarının Allah katında makbul olmasını arzu eden ve ahirette hesabın kolay geçmesini dileyen her mü'min bu hadisten ders alarak kazancının temiz ve helâl olmasına özen göstermelidir.

5. Müslüman Fitneden Kaçarak Dağ Başına Çıkacak

Ebû Saîd el-Hudrî'nin Hz. Peygamber'den işittiğine göre O (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki, Müslüman'ın hayırlı malı koyun olacaktır. Müslüman dinine sahip çıkmak için, fitneden kaçarak koyun sürüsünü dağlara ve yağmur düşen vadilere götürür."*⁶⁴

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen bu rivayet, birçok hadis kitabında bulunmaktadır. Hepsisi Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edilmek üzere bu hadis *Sahih-i Buhârî*'nin başka yerlerinde geçtiği gibi Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünenler'*inde ve diğer kaynak hadis kitaplarında da benzer lafızlarla yer almaktadır.⁶⁵ Şuayb el-Arnâvût ve Nâsıruddin el-Elbânî tahkiklerinde bu hadisin sahih olduğuna hükmetmişlerdir.

Bu hadisin diğer varyantlarına bakıldığında çoğunlukla "Müslüman'ın hayırlı malının koyun olması yakındır..." şeklinde rivayet edildiği görülür ki bu ifade tarzından Hz. Peygamber'in haber verdiği fitneyle özellikle kendi dönemine yakın zamanı kastettiği anlaşılır. Nitekim onun vefatından sonra hulefâ-i râşidin döneminde yaşanan Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemel ve Sıffin vb. olaylar, hadiste haber verilen fitnelerin tahakkuk ettiğinin en önemli tarihî şahitleridir. Ancak fitneyle ilgili bütün hadisler göz önünde bulundurulduğunda, her dönemde fitnenin olacağı bilhassa kıyamete yakın zamanlarda ise bu fitnelerin artacağı anlaşılır. Hz. Peygamber'in hadislerinde haber verdiği fitnelerin çoğu, ahirzamanda çıkacak olanlardır. Nitekim "Kıyametten hemen önce karanlık gecenin parçaları gibi fitneler vardır"⁶⁶ gibi hadisler kıyamete yakın zamanda fitnelerin artacağını bize haber vermektedir.

Allah Resûlü hadislerinde gelecek fitnelere karşı Müslümanın tavrının nasıl olması gerektiğini bildirmiştir. Hz. Peygamber "İleride birtakım fitneler olacaktır. Fitne zamanlarında oturan kimse, ayakta durandan hayırlıdır. Ayakta duran da yürüyenden hayırlıdır. Yürüyene de koşandan hayırlıdır. Fitneyi görmeye çalışan onun

⁵⁶ Buhârî, Büyü' 7. Ayrıca bkz. Buhârî, Büyü' 23.

⁵⁷ Nesâî, Büyü' 2. Elbânî bu rivayetin tahkikinde hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁵⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 436, 453, 506.

⁵⁹ İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 121.

⁶⁰ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl (2007). *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Mustafa Dib el-Buga, Dımaşk: Dâru'l-Mustafa, Büyü' 5.

⁶¹ Nesâî, Büyü' 2.

⁶² İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 347.

⁶³ Bakara 2/168.

⁶⁴ Buhârî, Rikâk 34.

⁶⁵ Buhârî, İman 12; Bed'ü'l-halk 15; Fiten 14; Rikâk 34; Menâkıb 22; Mâlik, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes (1992). *el-Muvatta'*, İstanbul: Çağrı Yayınları, İstî'zan 16; Ebû Dâvûd, Fiten 4; Nesâî, İman 30; İbn Mâce, Mukaddime 8; Fiten 13. Hadisin geçtiği diğer yerler için bkz. İbn Hibbân, *Sahih*, XIII, 290; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 6, 30, 43, 57; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 271; İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim (1990). *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, I, 306.

⁶⁶ Ebû Dâvûd, Fiten 2; Tirmizî, Fiten 33.

şerrini görür. Her kim fitne zamanı iltica edecek veya sığınacak bir yer bulursa, hemen ona sığınsın!”⁶⁷ buyurarak fitneden uzak durulması gerektiğini beyan etmiştir. Söz konusu hadis-i şerifte de, Hz. Peygamber özellikle fitne zamanlarında Müslümanın dinini muhafaza etmek için insanların olmadığı تنها yerlere çekileceğini söylemiştir. İhbârî olan bu hadisi Hz. Peygamber’in bir tavsiyesi olarak değerlendirmek mümkündür. Yani Hz. Peygamber (s.a.s.) bu sözüyle, toplumda fitneler arttığında ondan gelecek zararlardan korunmak ve dinini daha iyi yaşamak için fitne ortamından uzaklaşmayı tavsiye etmiştir. Buna göre fitne zamanlarında alınacak en isabetli tedbirin terk-i diyar ederek inzivaya çekilmek olduğu söylenmiştir.⁶⁸ Ancak bu durumun haklı tarafın açıkça belli olmadığı ya da iki tarafın da haksız olduğu durumlarda geçerli olduğunu söyleyenler olmuştur.⁶⁹ Bir başka yoruma göre ise Peygamberimiz’in tavsiyeleri, sahâbiler arasında vuku bulacak fitnelere alakalıdır ve bu fitnelere karışmamayı emrettiği sahâbilere mahsustur.⁷⁰

Hadisin başında “Müslümanın hayırlı malı koyun olacaktır” ifadesi, ise fitne zamanında kişinin yanına alıp götürdüğü koyunun, terk edip geride bıraktığı maldan daha hayırlı olacağı manasına gelir. Hiç şüphesiz ki ev, bahçe, tarla gibi gayr-i menkul memâlike göre koyunun kişinin yanında daha rahat götürülebilir olması onu sahibi için daha değerli kılmaktadır.

6. Katil Ne İçin Öldürdüğünü; Maktul de Neden Öldürüldüğünü Bilmeyecek

Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Nefsim yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki, insanlara öyle zaman gelecek, katil ne için öldürdüğünü; maktul de neden öldürüldüğünü bilmeyecektir.*”⁷¹

Bu hadis İbn Ebî Ömer el-Mekkî – Mervân – Yezid (İbn Keysân) – Ebû Hâzim – Ebû Hüreyre senediyle nakledilmiştir. Müslim bir sonraki rivayette Abdullah b. Ömer b. Eban ile Vâsıl b. Abdila’la – Muhammed b. Fudayl – Ebû İsmail el-Eslemî (Yezîd b. Keysan) – Ebû Hâzim – Ebû Hüreyre senediyle aynı manaya gelen bu hadisin başka bir varyantını nakletmiştir. Bu hadise göre Hz. Peygamber “*Nefsim yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki, insanlar üzerine gün gelip katil niçin öldürdüğünü, maktul de niçin öldürüldüğünü bilmeyinceye kadar dünya bitmeyecektir*” buyurmuş “Bu nasıl olacak?” diye sorulduğunda ise “*Herc! Katil de maktul de cehennemde olacaktır*” buyurmuştur.⁷² Bu hadis ayrıca Abdürrezzak’ın (ö. 211/826) *Musannef*’inde geçmektedir.⁷³ Hadislerin tahkikini yapan Şuayb el-Arnâvût ve Elbânî, Müslim’in *Sahih*’inde geçen bu hadislerin sahih olduğuna hükmetmişlerdir.

Bu hadiste Efendimiz kullandığı herc kelimesi; fitne, kavga ve kargaşa neticesinde insanların birbirlerini öldürmeleri anlamına gelmektedir. Bu mana bizzat Hz. Peygamber tarafından ifade edilmiştir. O (s.a.s.), kıyamet alâmetlerinden bahsettiği bir yerde herc’in artacağını ifade etmiş ve orada bulunan sahâbe-i kiram kendisine herc’in ne olduğunu sorunca onlara üç kere “*Herc ölüm demektir*” buyurmuş kimi zaman da eliyle boyun kesme işareti yaparak bu kelimenin öldürmek manasına geldiğini açıkça belirtmiştir.⁷⁴ Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber’in herc kelimesini tahsis ederek Müslümanın Müslümanı öldürmesi şeklinde tarif ettiği görülmektedir: Resûlullah (s.a.s.) bize “*Kıyamete yakın dönemde şüphesiz bir herc olur*” buyurdu. Ebû Musa ‘Ya Resûlallah! Herc nedir?’ diye sorduğunda ‘*O, katil’dir*’ buyurdu. Bunun üzerine bazı Müslümanlar ‘Ya Resûlallah! Biz şu anda bir yılda müşriklerden şu kadarı öldürürüz’ dediler. Resûlullah (s.a.s.) buna cevaben ‘*Herc, müşrikleri öldürmek değildir. Lakin o gün birbirinizi öldürecek hatta adam komşusunu, amcaoğlunu ve akrabasını öldürecektir.*’ buyurdu...⁷⁵ “*Davaları aynı olan iki büyük grup arasında büyük bir savaş vukua gelmedikçe kıyamet kopmaz*”⁷⁶ rivayeti de bu manada Hz. Peygamber’den nakledilen Müslümanlar arasındaki büyük kavga ve savaşların yaşanacağını haber veren başka bir hadistir.

Ele aldığımız hadis, Müslim’in fitne ve kıyamet alâmetleriyle ilgili verdiği rivayetler arasında zikredilmektedir. Hadis, Müslümanların gelecek bir zamanda sebebini bilmeksizin birbirlerini öldüreceklerini ifade etmektedir. Hz. Peygamber Müslümanlar arasında gerçekleşecek bu vahim olayın ahirzamanda olacağını söylemiştir. Bugün İslâm coğrafyasına bakıldığında cehalet, taassub ve aşırı hırs sebebiyle Müslümanlar arasında büyük fitnelerin zuhur ettiği ve neticesinde gerçekten Hz. Peygamber’in haber verdiği gibi mü’minlerin bilinçsizce birbirlerini katlettikleri görülmektedir. Günümüzde dünya

⁶⁷ Buhârî, Fiten 9.

⁶⁸ “İlk dönemde vâki olan olaylarda aktif rol alan binlerce sahâbiye, Hz. Peygamber’in bu tavsiyesinin ulaşmadığını veya ulaştığı halde bunu önemsemediklerini kabul etmek mümkün değildir” diyerek bir tenkit getirilmiştir. İlyas Çelebi, *İtikadi Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, s. 185.

⁶⁹ Nevevî, a.g.e., XVIII, 9-10.

⁷⁰ Ayhan Tekineş (2009). *Ahırzaman ve Kıyamet Alâmetleri*, İzmir: Işık Yayınları, s. 192.

⁷¹ Müslim, Fiten ve eşrâtu’s-sâa 55.

⁷² Müslim, Fiten ve eşrâtu’s-sâa 56.

⁷³ Bkz. Abdürrezzak, Ebû Bekr Abdürrezzak b. Hemmam b. Nafi’ es-San’ani (1983). *el-Musannef*, nşr. Habîburrahman el-A’zamî, Beyrut: el-Meclisü’l-İlmî, VII, 487.

⁷⁴ Buhârî, İlim 24, Fiten 5; Müslim, Fiten ve eşrâtu’s-sâa 18; İbn Mâce, Fiten 25, 26.

⁷⁵ İbn Mâce, Fiten 10.

⁷⁶ Müslim, Fiten ve eşrâtu’s-sâa 17.

Müslümanları arasında devam eden kavga ve savaşlar, hadiste verilen bu haberin hakikatini göstermektedir. İnanan bir insanın asla tasvip etmeyeceği bu savaşlarda şehadet arzusuyla binlerce Müslüman ölmekte ve öldürülmekte neticesinde ise cennete kavuşmak ümit edilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki söz konusu hadisin diğer varyantında da ifade edildiği gibi bilinçsizce birbirleriyle savaşan Müslümanlardan ölen de öldüren de cehenneme atılacaktır. O hâlde mü'min, Müslümanlar arasında çıkan fitne ve savaşlarda Müslümanların aralarını bulmaya çalışmalı, eğer biri diğeri üzerine saldıracak olursa da saldıranlardan taraf olmamalıdır.

7. Kişi Akrabasını Medine'den Çıkartmaya Çalışacak

Ebû Hüreyre'den nakledilen hadise göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki, bir adam amcaoğlunu ve yakınına 'Refaha buyur! Refaha buyur!' diye çağıracaktır. (Ama) bilseler ki Medine kendileri için daha hayırlıdır..."*⁷⁷

Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bu hadisin İbn Hibbân'ın *Sahih'i*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i* ve Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsât'*ında benzer lafızlarla tahrîc edildiği görülmektedir.⁷⁸ Bu hadis aynı zamanda Câbir b. Abdullah'tan da farklı lafızlarla nakledilmiştir.⁷⁹ Şuayb el-Arnâvût incelediğimiz rivayetin tahkikinde, hadisin isnadının kuvvetli ve Müslim'in şartlarına uygun olduğunu belirtmiştir.⁸⁰

Bu hadiste, Medine'deki sıkıntılardan dolayı bazı kişilerin akrabalarını buradan dışarı çıkartma gayreti içerisinde olacakları hâlbuki sıkıntı ve meşakatlere rağmen sabrederek Medine'de yaşamının kişi için daha hayırlı olacağı ifade edilmektedir. Hadisin devamında ise Allah Resûlü önemli bir sebep olmadan Medine'den ayrılanları şu sözleri ile uyarmaktadır: *"Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, şayet onlardan biri Medine'yi beğenmeyerek oradan çıkarsa Allah, yerine ondan daha hayırlısını getirir. Dikkat edin. Medine pisliği çıkarıcı körük gibidir. Körük, demirin pasını nasıl atarsa Medine de kötülerini (öylece) atmadan kıyamet kopmayacaktır."* Nitekim değerlendirdiğimiz hadisin sonunda ifade edilen *"Medine'nin ancak bir körük gibi olduğu ve kötüsünü atıp iyisini içine aldığı hususu"* başka hadis-i şeriflerde de beyan edilmektedir.⁸¹

İbn Abdilberr (ö. 463/1071) ve Kâdı İyâz (ö. 544/1149) gibi bazı âlimler bu hadislerde beyan edilen Medine'den ayrılma yasağının sadece Hz. Peygamber dönemine mahsus olduğunu iddia etmişlerdir. İmam Nevevî'ye (ö. 676/1277) göre ise hadisin sonunda *"Medine'nin kötülerini atmaya kıyamete kadar devam edeceği"* bildirildiği için bu hüküm, kıyamete kadar geçerlidir. Hadisin başında zikredilen *"insanların akrabalarını Medine'den çıkartma gayretleri"* ise Deccâl zamanında gerçekleşecektir.⁸²

Burada şunu da belirtmek lazımdır ki; İslâm'ı tebliğ etme ve Allah yolunda mücadele gibi geçerli bir nedenle Medine dışına çıkanları, Hz. Peygamber'in işaret ettiği bu insanların dışında değerlendirmek gerekir. Zira Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali, Hz. Muâz, Ebû Ubeyde, İbn Mes'ûd ve daha birçok büyük sahâbî insanlara Kur'ân'ın ahkâmını öğretmek için Medine'den çıkıp Basra, Kûfe ve Dımaşk gibi şehirlere gitmiş ve oralara yerleşmişlerdir.

8. Müslümanca Yaşamak Avuç İçerisinde Ateş Tutmak Gibi Olacak

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayete göre, Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *"İnsanların üzerine öyle bir zaman gelecek ki dininin gereklerini yerine getirme konusunda dirençli davranıp müslümanca yaşayan kimse avuç içerisinde ateş tutan kimse gibi olacaktır."*⁸³

Hadisi nakleden Tirmizî bu hadisin bu şekliyle garîb olduğunu söylemiş ve isnadının zayıf olduğuna işaret etmiştir. Zira hadisin râvilerinden Ömer b. Şakir Basralı bir hoca olup kendisinden ancak birkaç ilim adamı hadis rivayet etmiştir. Ancak Elbânî bu hadisi mana açısından destekleyen şahidler bulunduğu için hadisin sahih olduğuna hükmetmiştir.⁸⁴ Nitekim Ebû Hüreyre'den merfû olarak rivayet edilen şu sahih hadis ilgili rivayeti desteklemektedir: *"Şiddetli bir şekilde yaklaşan fitne sebebiyle vay insanların hâline. İnsanlar mü'min olarak sabahlar da akşam kâfir oluverirler. İnsanlar dinlerini küçük dünya menfaati karşılığı değiştireverirler. İşte öyle zamanda dinlerinde sabit kalabilenler ellerinde kor ateşi tutanlar gibidirler."*⁸⁵

⁷⁷ Müslim, Hac 487.

⁷⁸ İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 51, XV, 179; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 237, 247, 384, 439; Taberânî (1995). *el-Mu'cemü'l-evsât*, thk. Tarık b. İvazillah b. Muhammed - Abdülmuhsin İbrahim, Kahire: Dâru'l-Haremeyn, III, 157.

⁷⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 342.

⁸⁰ İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 51.

⁸¹ Bkz. Müslim, Hac 489; Mâlik, *Muvatta*, Câmî 2; Nesâî, Biat 22; M. Said Hatipoğlu, Yemen, Irak ve Şam gibi yerler fethedildiğinde Müslümanlar oralardaki zenginlik ve rahata kavuşma ümidiyle Medine'yi terk etmek istediklerinde Medine'den göçün önlenmesi maksadıyla bu ve benzeri hadislerin nakledildiğini (yürürlüğe girdiğini) iddia eder. M. Said Hatipoğlu (1967). *Hz. Peygamber'in Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasi İctimaî Hâdiselerle Hadis Münasebetleri*, Doçentlik Tezi, Ankara, s. 67. Medine'nin faziletleriyle ilgili rivayetlerin tarihî süreç içerisinde oluştuğu iddiası için bkz. İsmail Hakkı Ünal (2000). "Şehirlerin Faziletleriyle İlgili Uydurma Hadisler ve 'Hayru'l-Buldân' Risâlesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 41, S. 1, s. 70-72.

⁸² Bkz. Ahmed Davudoğlu (2013). *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul: Işık Yayınları, IV, 2863.

⁸³ Tirmizî, Fiten 73.

⁸⁴ Elbânî, Muhammed Nâsiruddin (1996). *Silsiletü'l-ehadisî's-sahiha ve şey'ün min fikhîha*, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, II, 645.

⁸⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 390. Şuayb el-Arnâvût bu hadisin sahih olduğuna hükmetmiş Elbânî de *Silsiletü'l-ehadisî's-sahiha*'sında bu hadise yer vermiştir. Bkz. Elbânî, a.g.e., III, 31.

Dinin emirlerine uymanın zorlaşmış bu zamanlarda dini hayat sürmenin sabır gerektireceğini ifade eden buna benzer başka rivayetler de vardır. Mesela Ebû Sa'lebe el-Huşenî'den nakledilen hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Öyle günler gelecek ki o günlerde dinin emirlerine uyma hususunda gösterilecek sabır, ateş parçasını elde tutmak gibi zor olacaktır."⁸⁶

İncelediğimiz hadiste, kişinin elinde korlanmış ateş tutması ne kadar zor ise ahirzamanda dinin emir ve yasaklarına uygun bir şekilde hayat sürmesinin de o kadar zor olacağı belirtilmektedir. Nitekim günümüzde Hz. Peygamber'in asırlar öncesinden verdiği bu gaybî haberin gerçekleştiği görülmekte her geçen gün İslâm'ı yaşamak daha da zorlaşmaktadır. Artan meşguliyetler ve dünyaya bağlanma sarhoşluğu Müslümanı namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetleri yapmaktan alıkoymakta beri taraftan dergi, gazete, internet, televizyon vb. yollarla günahın ve haramın yolları açılarak Müslümanların gönül ve ruh dünyası tahrip edilmektedir. Nefsin hoşuna giden haramların yaygınlaştırıldığı modern zamanımızda artık ibadetler nefse daha da ağır gelmekte imanı muhafaza ederek yaşam, hadiste ifade edildiği gibi âdeta elde kor ateşi taşımak gibi sabır gerektirmektedir.

Hz. Peygamber, ahirzamanda dini hayatın zorlaştırılacağı hususuna işaret etmekle kalmamış aynı hadisin başka bir varyantında bu dönemde sabredip dinin emir ve yasaklarını gözeterek İslâm'ı yaşamamanın kişiye çok sevap kazandıracığını şu şekilde ifade etmiştir: "O günlerde Müslüman olarak yaşamaya çalışanlara bu günkü sizin elli kişinin amelini işleyen kimselerin sevabı kadar sevap yazılacaktır..."⁸⁷

9. Kişi Keşke Babam Annem Ezd'li Olsaydı Diyecek

Hz. Enes'ten rivayete göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "İnsanların üzerine öyle bir zaman gelecek ki: Keşke babam Ezd'li olsaydı, keşke annem Ezd'li olsaydı diyecektir."⁸⁸

Tirmizî, bu hadisi "Yemen'in Fazileti ve Kıymeti" bâb başlığı altında vermiştir. Hadisin baş tarafında Hz. Peygamber "Ezd kabilesi yeryüzünde Allah'ın aslanlarıdır. İnsanlar onları küçük düşürmeye çalışsalar bile Allah onları yükseltecektir..." buyurarak Yemendeki Ezd kabilesinin üstünlüğünden bahsetmiş gelecekte insanların bu kabileye mensup olma isteklerini ifade etmiştir.

Tirmizî, bu hadisin garib olduğunu ve sadece bu şekliyle bilindiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Tirmizî bu hadisin aynı senedle Hz. Enes'ten mevkûf olarak nakledildiğini bu rivayetin daha sağlam olduğunu söylemiştir. Elbânî de söz konusu rivayetin tahkikinde zayıf olduğunu belirtmiştir. Ancak burada hemen şunu belirtmek gerekir ki; şehirlerin ve kabilelerin fazileti ile ilgili uydurulmuş bazı rivayetlerin olması bu hadisin de uydurma olduğu anlamına gelmez. Zaten yapılan araştırmada bu rivayetin uydurma olduğuna dair herhangi bir iddiayla da karşılaşmamıştır.

Aynı bâb başlığı altında Tirmizî'nin yine Hz. Enes'ten naklettiği mevkûf bir rivayete göre Ezd kabilesinin üstünlüğü şöyle anlatılmıştır: "Ezd kabilesinden olmasak kâmil manada insan olamayız."⁸⁹ Ebû Hüreyre'den nakledilen hadis-i şerifte de Resûlullah (s.a.s.) "Devlet başkanlığı Kureyş'te, kadılık Ensâr'da, müezzinlik Habeşlilerde, emanet de Ezd'dedir, yani Yemenlilerdedir"⁹⁰ buyurarak Ezd kabilesini övmüştür.

Ezd, Yemenli bir kabiledir. Hz. Peygamber bu kabilenin ismini vererek bütün Yemen'i kastetmiş olabilir. Nitekim hadisteki "Emanet Ezd'dedir yani Yemenlilerdedir" ifadesinden bu manayı anlamak mümkündür. Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bir başka hadiste de Peygamberimiz (s.a.s.) "Yemenliler, size geldiler. Onların kalpleri daha yufka, yürekleri daha hassastır. İman, Yemen'dendir, hikmet de Yemenlidir"⁹¹ buyurarak bu belde halkını övmüştür. Ancak Hz. Peygamber'in bu hadisle bütün Yemenlileri değil de onlarda belirttiği güzel hususiyetleri üzerinde taşıyan bazı Yemenlileri kastetmiş olması muhtemeldir. Medine'deki Evs ve Hazreç kabilelerinin Yemenli Ezdlilerin bir kolundan geldiği yine Hicaz'daki bazı kabilelerin geçmişinin Ezd kabilesinin farklı kollarından oluştuğu düşünüldüğünde ise⁹² Hz. Peygamber bu sözleriyle İslâm'a ilk giren Yemen asıllı sahâbileri kastetmiş olması da uzak bir ihtimal değildir.

Ele aldığımız hadiste, bu belde insanların Peygamberimiz tarafından övgüye mazhar olmalarının sebebi, hadisin baş tarafında da geçtiği gibi onların "yeryüzünde Allah'ın aslanları" yani cesaretli olmalarıdır. Bu konudaki bütün hadisleri göz önüne aldığımızda ise Ezdlilerin veya mutlak manada Yemenlilerin, Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmalarını, onların cesaretle imana ve İslâm'a sahip çıkmalarına ve bu uğurda yaptıkları hizmetlere bağlamak mümkündür.

⁸⁶ Tirmizî, Tefsir 6; İbn Hibbân, *Sahih*, II, 108; Beyhâkî, *Sünen*, X, 92. Tirmizî bu hadis için "hasen-garib" ifadesini kullanmıştır.

⁸⁷ Tirmizî, Tefsir 6; Ebû Dâvûd, *Melâhim* 17.

⁸⁸ Tirmizî, *Menâkıb* 71.

⁸⁹ Tirmizî, *Menâkıb* 71. Tirmizî bu hadisin hasen sahih garib olduğunu belirtmiştir.

⁹⁰ Tirmizî, *Menâkıb* 71; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 364; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 403. Elbânî bu hadisi destekleyen şahitlerin bulunduğunu ve sahih olduğunu söylemiştir. Elbânî, *a.g.e.*, III, 72.

⁹¹ Buhârî, *Bed'ü'l-halk* 27; Müslim, *İman* 17; Tirmizî, *Menâkıb* 71. Bu hadisin Müslim rivayetinde "Fıkah da Yemenlidir" ziyadesi vardır. Tirmizî bu hadisin hasen sahih olduğunu kaydetmiş ve bu konuda İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd'dan da rivayetlerin bulunduğunu söylemiştir. "İman da hikmet de Yemendedir" hadisinin sened ve metin açısından tahlili için bkz. Kadir Demirci (2011). "İman da Hikmet de Yemendedir Hadisine Dair Bir İnceleme", *Dini Araştırmalar*, C. 14, S. 38, s. 95-122.

⁹² Bkz. Hüseyin Algül (1995). "Ezd", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, XII, 46-47.

Buna göre hadiste ifade edilen, gelecekte mü'minin "Keşke babam Ezd'li olsaydı, keşke annem Ezd'li olsaydı" şeklindeki temennisi, ilk halkayı oluşturan bu samimi insanların salih evlatları olma arzusu olarak değerlendirilebilir.

10. Faiz Yemeyen Hiçbir Kimse Kalmayacak

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki, faiz yemeyen hiçbir kimse kalmayacaktır. Kişi, faiz yemese bile, kendisine onun buharından bulaşacaktır."⁹³

Bu hadisi Ebû Dâvûd iki ayrı hocasından nakletmiştir. Birincisi Muhammed b. İsa, ikincisi ise Vehb b. Bakıyye'dir. İki ayrı hocasından gelen hadisi tahvile bir sened içinde zikreden Ebû Dâvud, hadisin sonunda Muhammed b. İsa'nın rivayetinde "Onun buharından bulaşacaktır" ifadesi yerine "Onun tozundan ona bulaşacaktır" şeklinde varit olduğunu kaydetmiştir. Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bu hadis, Nesâî ile İbn Mâce'nin *Sünenler*'inde Hâkim'in *Müstedrek*'i ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'in de aynı lafızla "Onun tozundan ona bulaşacaktır"⁹⁴ şeklinde geçmektedir. Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Sünen*'inde ise "Onun buharından bulaşacaktır"⁹⁵ lafızıyla nakledilmiştir.

Rivayetin senedinde, hadisi Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) Ebû Hüreyre'den naklettiği görülmektedir. Oysaki Hasan'ın Ebû Hüreyre'den hadis işitip işitmemesi hususu, âlimler arası tartışılan bir konudur.⁹⁶ Rivayetlere göre Ebû Hüreyre Basra'ya geldiği zaman Hasan el-Basri Medine'deydi. O Basra'ya döndüğünde ise Ebû Hüreyre Medine'ye gelmişti, dolayısıyla ikisi karşılaşmamışlardı.⁹⁷ Bunun için Irakî, (ö. 806/1403) Ebû Zur'a (ö. 264/8773) ile Ebû Hâtim'den (ö. 277/890) naklen, Hasan'ın Ebû Hüreyre'den hadis işitmediğinin herkesçe bilinen bir gerçek olduğunu söylerken İbn Dakikülîyd (ö. 702/1302) ise Hasan'ın Ebû Hüreyre'den hadis işitmediğine dair kesin delil olmadığı için bunu kabul etmenin doğru olmadığını ifade etmiştir.⁹⁸ İbnü's-Salâh Hasen el-Basrî'nin Ebû Hüreyre'den hadis işitmiş olabileceğini ifade etmiş⁹⁹ nitekim İbn Hacer de Nesâî'de geçen Hasan - Ebû Hüreyre tarihiyle nakledilen bir hadis rivayetinden sonra Hasan el-Basrî'nin "Ebû Hüreyre'den bundan başka bir şey işitmedim"¹⁰⁰ şeklinde tasrihte bulunmasını, ondan hadis işittiğinin bir delili olarak değerlendirmiştir.¹⁰¹ Yine sadece sahih hadislerin bulunduğu *Sahih-i Buhârî*'de Hasan el-Basrî'nin Ebû Hüreyre'den bir rivayetinin¹⁰² bulunması Hasan - Ebû Hüreyre senedinin sıhhatine ayrı bir delil olarak gösterilmiştir. Bununla birlikte Hasan el-Basrî'nin "Bana Ebû Hüreyre rivayet etti" şeklindeki rivayetlerini İbnü's-Salâh'ın da değindiği gibi Medinelilerden kinaye olarak anlamak da mümkündür.¹⁰³ Yani Medinelilerin Ebû Hüreyre'den naklettikleri hadisleri Hasan el-Basrî onlardan dinledikten sonra sanki bunları Ebû Hüreyre'den dinlemiş gibi rivayet etmiştir. Onun bu şekilde hadisleri rivayet etmesi hadiste tedlistir ki bu tür hadisler, hadis usulünde zayıf kabul edilmiştir.

Araştırma sadedinde bulunduğumuz hadisi Hasan el-Basri Úóáú eda sığısıyla Ebû Hüreyre'den nakletmiştir. Dolayısıyla Hasen el-Basri ile Ebû Hüreyre arasında bir inkita vardır ki hadis bu yüzden munkatı cümlesinden sayılmış ve zayıf kabul edilmiştir. Münzirî (ö. 656/1258) de, Hasan'ın Ebû Hüreyre'yi görmediği için bu hadisin munkatı yani zayıf olduğunu söylemiştir.¹⁰⁴ Ayrıca bu hadisin zayıf olduğunu iddia edenler, senedinde ancak mutâbisi olduğunda hadisiyle ihticac edilebilecek bir makbûl râvinin (Abbad b. Râşid) bulunduğunu söylemişlerdir. Ama bununla beraber seneddeki Hasan ile Ebû Hüreyre arasında inkitan bu hadisin sabit olmadığına dair yeterli bir delil olduğunu belirtmişlerdir.¹⁰⁵

Rivayet sened açısından zayıf olmasına rağmen metin itibariyle hadisin vâkıya mutabık olması hadisi değerli kılmaktadır. Zira Hz. Peygamber, asırlar öncesinden bugün insanların içine düştüğü faizle işleyen ekonomi sistemine işaret etmiş öyle ki faizin haram olduğuna inanan dinine bağlı olan insanların bile kendilerini bu faiz kısılcısından kurtaramayacaklarını dile getirmiştir. Gerçekten günümüze baktığımızda sanayi, ticaret, ziraat vb. çalışma alanları, alışverişlerde borçlu-alacak arasındaki akitler, elektrik, su, telefon

⁹³ Ebû Dâvûd, *Büyü*' 3.

⁹⁴ Nesâî, *Büyü*' 2; İbn Mâce, *Ticaret* 58; Hâkim en-Nisâbü'rî, *Müstedrek*, II, 14; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 494.

⁹⁵ Beyhakî, *Sünen*, V, 276.

⁹⁶ Âlimler arasındaki bu tartışmalar için bkz. İbn Hacer el-Askalâni (1968), *Tehzîbu't-tehzîb*, Beyrut: Dâru Sadır, II, 233-235.

⁹⁷ Alâ'î, Ebû Saîd Selahaddin Halil b. Keykeldî (1986). *Câmiu't-tahsil fi ahkâmi'l-merâsîl*, thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi, Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, s. 145. Hasan el-Basrî'nin hadisteki yeri ve önemi için bkz. Abdullah Aydınlı (1988). "Hasan Basri Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, S. 8, s. 91-113.

⁹⁸ Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed (1983). *Fethu'l-mugîs şerhu elfiyeti'l-hadis li'l-İrâkî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, II, 21-22.

⁹⁹ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁰⁰ Nesâî, *Talak* 34.

¹⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, II, 235.

¹⁰² Bkz. *Buhârî*, *Bed'ü'l-halk* 6.

¹⁰³ Bkz. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁰⁴ Azimâbâdi, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsülhak (2009). *Avnu'l-ma'bûd şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd*, thk. Yusuf el-Hâc Ahmed, Dımaşk: Daru'l-Feyha ve Daru'l-Menhel Naşirûn, IX, 134.

¹⁰⁵ Abdülmuhsin el-Abbâd (2011). *Şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd*, Mevkiu's-Şebeketi'l-İslamiyye, XVII, 363-64.

gibi tüketim giderlerinin faturaları kısacası bütün ekonomik sistem hep faiz üzerine kurulmuştur. Bütün dünyada ekonomik sistem faiz üzerine olunca ister istemez kişi kendini, işleyen bu sistemin içerisinde bulmuştur. Öyle ki çalışan işçi ve memur bile kendisini bu faiz illetinden kurtaramamış, çalışmalarına karşılık aldıkları ücretler, faiz kurumlarından geçmeden kendisine ulaşmaz olmuştur. Neticede Muhibir-i Sâdık'ın (s.a.s.) haber verdiği gibi kişi bilerek faiz yemese bile içinde bulunduğu ekonomik yapıdan dolayı mutlaka kendisine onun buhar veya tozu bulaşmış ve Hz. Peygamber'in on dört asır önce verdiği haber söylediği gibi aynen gerçekleşmiştir.

11. Namaz Kıldırarak Bir İmam Bulamayacaklar

Haraşa'nın kız kardeşi Selâme bint. el-Hür'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki ayakta bir saat bekleyecekler de kendilerine namaz kıldırarak bir imam bulamayacaklardır."*¹⁰⁶

Ebûbekir b. Ebî Şeybe - Veki' - Ümmü Ğurab - Akîle - Selame bint. Hür senediyle bu hadis aynı lafızlarla Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*'inde ve Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye (ö. 238/853) ve Abd b. Humeyd'in (ö. 249/863-64) *Müsnedler*'inde de geçmektedir.¹⁰⁷

Selâme bint. Hür'den nakledilen söz konusu bu hadis başka bir tarihten *"Kendilerine namaz kıldırarak imam bulamayanlar, cemaatin birbirlerini öne itmeleri kıyametin alâmetlerindedir"*¹⁰⁸ şeklinde kaydedilmiş bazı rivayetlerde ise *"...veya yaratılmışların en şerhilerindedir"* ziyadesiyle nakledilmiştir.¹⁰⁹ Birinci hadiste, insanların namaz kıldırarak imam bulamayacağı bir zamanın geleceği haber verilirken ikinci hadiste ise, namaz kıldırarak imamın bulunmaması, kıyamet belirtilerinden biri olarak zikredilmiştir. İkinci hadisin senedinde Hârûn b. Abbad el-Ezdî - Mervân - Talha Ümmü Ğurab - Akîle - Selâme bint. Hür bulunmaktadır.¹¹⁰ Bu manada rivayet edilen hadislerin senedlerinin hepsine bakıldığında Talha Ümmü Ğurab - Akîle - Selâme bint. Hür isnadının ortak olarak zikredildiği görülmektedir. Yani hadis bu isnaddan sonra farklı kollara ayrılarak yayılmıştır. Buna göre aynı kaynaktan gelen mezkûr hadislerdeki lafız farklılığını râvi tasarrufuna hamlederek açıklamak mümkündür.

Şuayb el-Avnavûd, hadisin senedinde bulunan Ümmü Ğurab ve Akîle isimli râvilerin durumlarının bilinmemesi (cehâletü'l-hâl) sebebiyle zayıf olduğunu söylemiştir.¹¹¹ Elbânî de aynı sebeple bu hadisin zayıf olduğuna hükmetmiştir.¹¹²

Hadis-i şeriften anlaşıldığına göre öyle bir zaman gelecek ki Müslümanlar mescitte bekleyecekler ancak önlerine geçirip de kendilerine namaz kıldırabilecek bir imam bulamayacaklar. Bu hâl, ahirzamanda Müslümanlar arasında bazı yerlerde cehaletin yaygınlaşacağına öyle ki insanlara namaz kıldırabilecek seviyede dinin hükümleri bilen ve Kur'ân'ı düzgün okuyan insanların kalmayacağına işaret etmektedir.

C. Rivayetlerin Genel Değerlendirilmesi

Kütüb-i sitte'de *"Öyle bir zaman gelecek ki..."* formunda rivayet edilen mezkûr onbir hadise saihlik-zayıflık açısından bakıldığında özetle şunları söylemek mümkündür: İlk üç hadis Buhârî-Müslim (müttefekun aleyh); dört ve beşinci hadis Buhârî; altı ve yedinci hadis ise Müslim hadisidir. Kütüb-i sitte ve ilk dönem muteber hadis kitaplarında da yer alan bu yedi hadisin sıhhatiyle ilgili herhangi ciddi bir eleştiri bulunmamaktadır.

Müslümanca yaşamının zor olacağı günleri haber veren sekizinci hadis, Tirmizî'nin *"hasen-garîb"*, Şuayb el-Avnavûd'un ise *"isnadı kuvvetli ve Müslim'in şartlarına uygun"* dediği bir hadistir. Ayrıca bu hadisin manasını destekleyen başka saih hadisler de bulunmaktadır.

Ezd kabilesinin faziletinden bahseden dokuzuncu hadis garîbdir. Şuayb el-Avnavûd da bu hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir. Ancak bu hadisin sağlam mevkuף rivayeti bulunduğu gibi mana açısından bunu destekleyen saih rivayetler de vardır.

Faizin toplumda yaygınlaşacağını haber veren onuncu hadis Ebû Dâvûd'un *Sünen*'indeki munkatı-zayıf bir hadistir.

Namaz kıldırarak imamın bulunmayacağı günlerin geleceğini bildiren onbirinci hadis İbn Mâce'nin *Sünen*'inde geçmekte ve senedindeki râvilerin durumlarının bilinmemesi (cehâletü'l-hâl) sebebiyle zayıf kabul edilmektedir.

¹⁰⁶ İbn Mâce, *İkâmetu's-salavât* 47.

¹⁰⁷ Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XXIV, 311; İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 381; İshak b. Râhûye, İshak b. İbrahim b. Mahled (1991). *Müsnedü İshak b. Râhûye*, thk. Abdülğafûr b. Abdülhak el-Belûşî, V, 239; Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed el-Kissî (1988). *el-Müntehab min Müsnedî Abd b. Humeyd*, thk. Subhî el-Bedrî - Mahmud Muhammed Halîl es-Saidî, Kahire: Mektebetü's-Sünne, I, 452.

¹⁰⁸ Ebû Dâvûd, *Salât* 60; İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 381, Beyhakî, *Sünen*, III, 129.

¹⁰⁹ Bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 381.

¹¹⁰ Bkz. Ebû Dâvûd, *Salât* 60.

¹¹¹ İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 381. (Hadisin ta'likinde)

¹¹² Elbânî (1988). *Zayıf Süneni İbni Mâce*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I, 74.

Buna göre muhaddislere göre ilk yedi hadisin sahih; sekizinci hadisin hasen; son üç hadisin ise zayıf olduğu söylenebilir. Ancak zayıf hadisler aynı derecede zayıf değildir. Nitekim manalarını destekleyen farklı sahih hadislerin bulunması sebebiyle dokuzuncu hadis sahihe yaklaşırken on ve onbirinci hadislerin senedindeki inkıta ve bazı râvilerin durumlarının bilinmemesi bu hadisleri daha zayıf kılmaktadır. Ne var ki, burada serdedilen hadislerin herhangi biriyle ilgili, uydurma olduğuna veya başka kaynaklardan alınarak rivayet formuna sokulduğuna dair bir değerlendirmeye karşılaşmadık.¹¹³ Sadece Medine'nin faziletiyle ilgili yedinci hadisin, yapılan metin tenkidi sonucunda yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik hâdiseler neticesinde sonradan Hz. Peygamber'e nisbet edilerek nakledildiğine dair bir iddia vardır.¹¹⁴

Hiz. Peygamber'den nakledilen söz konusu hadislere genel bir bakış açısıyla bakıldığında, çoğunluğu itibariyle bunların ümmete gelecekle ilgili olumlu veya olumsuz haberler verdiği ve mü'minlerin bu olaylar karşısında nasıl bir tavır sergilemeleri gerektiği anlatılmıştır. Bu konuda Hz. Peygamberin uyarı ve tavsiyelerine yer verilmiştir.

Hiz. Peygamber'in gelecekle ilgili verdiği bu haberlerin çoğunu, İslâm toplumu içinde birlik ve düzeni bozacak fitne öncesi ve sonrası oluşan olumsuz durumlar oluşturmaktadır. Nitekim burada ele alınan hadislerde haber verilen cehaletin yaygınlaşması, dini hayatın zayıflaması ve haram-helâl bilincinin kaybolması gibi durumlar, toplumu fitneye sürükleyen dini ve sosyal içerikli sebepler olarak göze çarpmaktadır. Fitne ortaya çıkınca bilgisizce Müslümanların birbirlerini öldürür hâle gelecek olması, bu dönemde Müslümanlar arasında her türlü olumsuzluğun yaşanabileceğine işaret etmektedir. Fitnenin menfi tesirinden etkilenmemek için ise fitne ortamından uzaklaşmak Hz. Peygamber'in ümmetine yaptığı önemli bir uyarı olarak dikkat çekmektedir.

Hiz. Peygamber'in hadislerinde yer alan gelecekle ilgili haberlerin gerçekleşip gerçekleşmediği veya ne zaman gerçekleştiği konusu ilk zamanlardan beri hep merak konusu olmuştur. Nitekim Huzeyfe b. Yemân'ın (r.a.) "*Resûlullah (s.a.s.), bize iki konudan bahsetmişti birini gördüm diğerini beklemekteyim*"¹¹⁵ sözü istikbale dair haberlerin tahakkukunun sahâbiler tarafından bile takip edildiğini göstermektedir. İnhar edilen gaybî hâdiselerin zuhur edip etmediği konusunda farklı görüşler serdedilmiştir. Burada incelenen hadislerde, özellikle genel manada haber verilen hususların birçoğunun İslâm dünyasının farklı coğrafyalarında bütünüyle gerçekleştiği, bir kısmının ise cüzî olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Ayrıca Hz. Peygamber'in bildirdiği bu hakikatlerin bir bölümünün belli bir zamana veya mekâna tahsisi söz konusu olabileceği gibi her zaman her yerde tekerrür edecek bir hâdis olabileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

İstikbale dair nakledilen söz konusu hadislerde zaman ve mekân bildirimini genellikle olmamıştır. Hadislerde anlatılan menfi-müsbet durumların hangi şahıs veya toplum için söz konusu olduğu net değildir. Her ne kadar yukarıda ele alınan hadislerden sahâbî, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn hürmetine fetihlerin müyesser olması, kişinin anne ve babasının Ezd'li olmasını istemesi ve kişinin akrabasını Medine'den çıkartmaya çalışması gibi rivayetler, kişi-toplum, zaman ve mekân açısından hususî bir durum arz etse de bu tür hadislerin çoğu umumî bir mana taşırlar. Nitekim cehaletin artması, kişinin malının helâlden mi yoksa haramdan mı kazandığını düşünmemesi, müslümanca yaşamının zorlaşması, faizden kaçınmanın zorlaşması ve insanların neden birbirlerini öldürdüklerini bilemez hâle gelmesi gibi haberlerin genel anlamda olduğu söylenebilir. Bu açıdan genel manadaki bu hadisleri değerlendirirken sadece belli bir bölgeyi değil de bütün bir dünyayı içine alacak şekilde düşünce yelpazesini geniş tutmak, kuşkusuz hadislerin daha doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Kütüb-i sitte'de geçen "*Öyle bir zaman gelecek ki...*" formunda rivayet edilen merfu hadislerin mana ve mahiyetine baktığımızda, bunların genellikle tecrübe ve deneyle bilinmesi mümkün olmayan beşer üstü bir kaynağa dayandığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Bu tür bilgi ve haberlerin zamanın şartlarına göre bilinmemesi, bunların kaynağının çoğunlukla vahiy olduğunu göstermektedir. Ayrıca söz konusu hadisleri dil ve anlatım açısından değerlendirdiğimizde, bunlarda zan ve şüphe taşıyan ihtimali ifadelerin bulunmayıp aksine kesinlik ifade eden bir üslubun kullanıldığını görüyoruz ki bu da ele aldığımız istikbale dair hadislerin ilahî kaynaklı olduğuna delalet etmektedir.

Klasik hadisçiler, incelediğimiz hadislerin çoğu ile ilgili özellikle sened tenkidi yaparak sahih hükmü vermiş, günümüzdeki bazı araştırmacılar ise gelecekte haber veren bu tür hadislerin bir kısmını muhtevalarından dolayı eleştirerek uydurma olduklarını iddia etmişlerdir. Ancak bu alanda bazı hadislerle

¹¹³ Uydurma hadisler için bkz. Yaşar Kandemir (1997). *Uydurma Hadisler Menşei, Tanıma Yolları Tenkidi*, İstanbul: İFAV Yayınları; Sadık Cihan (1997). *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo Politik Olaylarla İlgisi*, Samsun: Etüd Yayınları. Kutsal kitabın hadisler üzerindeki etkisi ile ilgili bkz. M. Tayyib Okıç (1959). *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 229-239; Abdullah Aydemir (1985). *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara: DİB Yayınları; Özcan Hıdır (2010). *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İstanbul: İnsan Yayınları, s. 417-611.

¹¹⁴ M. Said Hatipoğlu (1967). *Hiz. Peygamber'in Vefatından Emevilerin Sonuna Kadar Siyasi İctimaî Hâdiselerle Hadis*, s. 67.

¹¹⁵ Tirmizî, Fiten 17.

ilgili yapılan tenkitlere bakarak benzer bütün sahih hadisler için bu tenkitlerin genelleştirilmesi ilmi gerçeklerle izah edilmeyeceği gibi büyük yanlışlıklara da kapı açabilir. Zira sahih olduğu tesbit edilen bu tür gaybî hadislerin tamamını bu bakış açısıyla değerlendirmek Hz. Peygamber'in gelecekle alakalı yaptığı çok önemli açıklama, uyarı ve tavsiyelerden ümmetin mahrum kalmasına sebep olacaktır.

Araştırma sadedinde bulunduğumuz bu hadisleri zaman açısından irdelediğimizde, bunların bir kısmının Efendimiz'in dönemine yakın zamanda vuku bulan gaybî haberler olduğunu ancak büyük bir kısmının ise ahirzamanda meydana gelecek uzak gelecekle alakalı haberler olduğunu gördük. Anlam itibariyle çoğunluğu müsbet mana taşımayıp daha çok menfi manalar ihtiva eden bu hadisleri, ümmetin karşısına çıkması muhtemel tehlikelere karşı, insanlığın Rehberi olan Nebi'nin (s.a.s.) bir takım uyarıları olarak görmek mümkündür. Zaten incelediğimiz bu hadislerde, Hz. Peygamber sadece istikbalde meydana gelecek olan haberlere değinmemiş ferdi ve toplumu olumsuz yönde etkileyecek olan bu olaylara karşı, Müslümanın nasıl bir tavır sergilemesi gerektiğine dair bazı tavsiyelerde de bulunmuştur. O hâlde mü'min, bu hadisleri sadece bilgilene maksatlı okumamalı, ümmetin karşılaşacağı böyle sıkıntılı zamanlarda neler yapması gerektiğine dair Hz. Peygamber'den gelen tavsiyeleri de dikkate almalıdır.

Hz. Peygamber'in gelecekle ilgili verdiği bu tür hadislerin yorumlanması hususunda ise netice itibariyle şunları söylemek mümkündür: Hadisler genellikle manen rivayet edildikleri için rivayetlerin lafızlarında farklılıklar olabilir. Dolayısıyla bütün hadislerde olduğu gibi bu tür hadisleri de değerlendirirken sadece ilgili rivayete değil de hadisin bütün tariklerine ve aynı manayı ifade eden başka rivayetlere de bakmak gerekir. Muhakkak ki bu durum hadislerin daha doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Sebeb-i vürûdlarından istifade ederek bu tür hadislerin ifade ettiği mananın umumî mi yoksa hususî mi olduğunun tespit edilmesi, Hz. Peygamber'in verdiği haberin tahakkuk edip etmediğinin belirlenmesinde önemli bir aşama olacaktır. Ayrıca Hz. Peygamber'in istikbale dair verdiği haberlerde mecaz, kinaye ve temsil gibi anlatım metotlarının kullanılabilmesi ihtimalini düşünülerek bu tür hadislerin yorumunda sadece zahir manaya bağlı kalınmamalıdır. Bununla birlikte bu konuda yapılan yorumun, tek ve kesin doğru yorum olduğu iddia edilmemeli, en doğru yorumun, zamana bağlı olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- ABD B. HUMEYD, Ebû Muhammed el-Kissî (1988). *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, I, thk. Subhî el-Bedrî – Mahmud Muhammed Halîf es-Saîdî, Kahire: Mektebetü's-Sünne.
- ABDÜLMUHSİN EL-ABBÂD (2011). *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I-XXIX, Mevkiu'ş-Şebeketi'l-İslamiyye.
- ABDÜRREZZAK, Ebû Bekr Abdürrezzak b. Hemmam b. Nafi' es-San'ani (1983). *el-Musannef*, I-XI, nşr. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut: el-Meclisü'l-İlmi.
- AHMED NÂİM, Babanzâde (1982). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- AKÇAOĞLU, Faik (2010). *Hz. Peygamber'in Kur'an Vahyi Dışında Bilgilendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ALÂ'Î, Ebû Saîd Selahaddin Halil b. Keykeldî (1986). *Câmiu't-tahsil fi ahkâmî'l-merâsîl*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.
- ALGÜL, Hüseyin (1995). "Ezd", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, XII, 46-47.
- AYDEMİR, Abdullah (1985). *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara: DİB Yayınları.
- AYDINLI, Abdullah (1988). "Hasan Basri Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, C. 8, s. 91-113.
- AYNÎ, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed (2001). *Umdetü'l-kârî*, I-XXV, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- AZİMÂBÂDÎ, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsülhak (2009). *Avnu'l-ma'bûd şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd*, I-XIV, thk. Yusuf el-Hâc Ahmed, Dımaşk: Daru'l-Feyha ve Daru'l-Menhel Naşirün.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali (1994). *es-Sünenü'l-kübrâ ve fi zeylihi'l-cevheri'n-nakiyyi*, I-X, thk. Abdülkâdir Atâ, Mekke: Dâru'l-Bâz.
- BEYHAKÎ (1985). *Delâilü'n-nübüve ve ma'rifetü ahvâli Sâhibi's-Şerîa*, I-VII, thk. Abdulmu'ti Emîn Kal'acı, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- BEZZÂR, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik (1989). *el-Bahrü'z-zehhar (Müsnedü'l-Bezzâr)*, I-X, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (1992). *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- CİHAN, Sadık (1997). *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo Politik Olaylarla İlgisi*, Samsun: Etüd Yayınları.
- COŞKUN, Selçuk (2009). "Bana Arz Olundu" Kalıbıyla Rivayet Edilen Hadislerin Menşei Üzerine" *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 13, S. 40, s. 427-446.
- ÇELEBİ, İlyas (1996). *İtikadî Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- ÇELEBİ, İlyas (1996). *İslam İnançında Gayb Problemi*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl (2007). *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, thk. Mustafa Dib el-Buga, Dımaşk: Dâru'l-Mustafa.
- DAVUDOĞLU, Ahmed (2013). *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-VI, İstanbul: Işık Yayınları.
- DEMİRCİ, Kadir (2011). "İman da Hikmet de Yemendedir Hadisine Dair Bir İnceleme", *Diini Araştırmalar*, C. 14, S. 38, s. 95-122.
- DUMAN, Zeki (1997). *Vahiy Gerçeği*, Ankara: Fecr Yayınevi.
- EBÜ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdi es-Sicistânî (ts). *Kitâbu's-Sünen (Sünenu Ebi Dâvûd)*, thk. Muhammed Nasuriddin el-Elbânî, Riyad: Mektebetü'l-Mearif.
- EBÜ DÂVÛD (2009). *Sünenü Ebi Dâvûd*, thk. Şuayb Arnâvût-Muhammed Kamil Karabelli, Beyrut: Daru'r-Risaleti'l-Âlemiyye.
- EBÜ YA'LÂ, Ahmed b. Ali b. el-Müsenna el-Mevsilî (1984). *Müsnedu Ebi Ya'lâ el-Mevsilî*, I-XIII, thk. Hüseyin Selim Esed, Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs.
- ELBÂNÎ, Muhammed Nâsiruddin (1996). *Silsiletü'l-ehadisî's-sahîhi ve şey'un min fikhîhi*, I-VII, Riyad: Mektebetü'l-Mearif.
- ELBÂNÎ, Muhammed Nâsiruddin (2001). *Silsiletü'l-ehadisî'z-zâife ve'l-mevzu'a ve eserüha's-seyyi'u fi'l-ümme*, I-XI, Riyad: Mektebetü'l-Mearif.
- ELBÂNÎ, Muhammed Nâsiruddin (1988). *Zâifu İbni Mâce*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- ERTÜRK, Mustafa (2005). *Metin Tenkidî: Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*, Ankara: Fecr Yayınları.
- ERUL, Bünyamin (2000). "Bir Alan Taraması'nın Panoraması -Vahy-i Gayri Metlûv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi-" *İslâmiyyât*, C. 3, S. 1, s. 172-184.

- ERUL, Bünyamin (1998). "Hz. Peygamber'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi, *İslâmiyât*, C. 1, S. 1, s. 55-72.
- ERUL, Bünyamin (2000). *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, Ankara: TDV Yayınları.
- FAZLURRAHMAN (1962). "Sunnah and Hadith", *IS*, Karachi: C. 1, S. 2, s. 13-15,
- GENÇ, Mustafa (2009). *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, İstanbul: Kitabî Yayınları.
- HÂKİM EN-NİSÂBÜRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah (1990). *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, I-IV, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- HATIPOĞLU, M. Said (2009). *Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy*, Ankara: Otto Yayınları.
- HATIPOĞLU, M. Said (1967). *Hz. Peygamber'in Vefatından Emevilerin Sonuna Kadar Siyasi İçtimâî Hâdiselerle Hadis Münasebetleri*, Doçentlik Tezi, Ankara.
- HEMMAM B. MÜNEBBİH, es-Sanaâni (1987). *Sahifetu Hemmam*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- HEYSEMÎ, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebi Bekr (1991). *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, I-X, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- HIDIR, Özcan (2010). *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- HUMEYDÎ, Abdullah b. Zübeyr Ebû Bekr (ts). *el-Müsned*, I-II, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim (1990). *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, I-VII, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- İBN HACER, Ebu'l-Fadl Şehâbeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî (2001). *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, thk. Abdülkâdir Şeybe el-Hamd, Riyad: Mektebetü Melik Fahd.
- İBN HACER, Ebu'l-Fadl Şehâbeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî (1968). *Tehzîbu't-tehzîb*, I-XII, Beyrut: Dâru Sadır.
- İBN HANBEL, Ebû Abdullah eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel (ts). *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, I-VI, thk. Şuayb el-Arnâvût, Kahire: Müessesetü Kurtuba.
- İBN HALDUN (1989). *Mukaddime*, çev. Z. Kadiri Ugan, İstanbul: MEB Yayınları.
- İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî (1993). *Sahîhu İbni Hibbân*, I-XVIII, thk. Şuayb el-Arnâvût, Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İmâduddin İsmail b. Ömer (1988). *en-Nihaye fi'l-fiten ve'l-melâhim*, I-II, thk. Muhammed Ahmed Abdülaziz, Beyrut: Dâru'l-Cil.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebei el-Kazvîni (ts). *Sünenu İbni Mâce*, thk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, Riyad: Mektebetü'l-Mearif.
- İBNU'S-SALÂH, Takıyyuddîn Ebû Amr Osmân b. Abdurrahman eş-Şehrîzürî (1986). *Ulumu'l-hadis*, nşr. Nureddin İtr, Dimaşk: Dâru'l-Fikr.
- İSHAK B. RÂHÜYE, İshak b. İbrahim b. Mahled (1991). *Müsnedü İshak b. Râhûye*, I-V, thk. Abdülğafâr b. Abdülhak el-Belûşî, Medine: Mektebetü'l-İman.
- KANDEMİR, Yaşar (1997). *Uydurma Hadisler Menşei, Tanıma Yolları Tenkidi*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- KIRBAŞOĞLU, Mehmet Hayri (1997). *İslâm Düşüncesinde Sünnet (Yeni Bir Yaklaşım)*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (1967). *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, I-XX, nşr. Muhammed İbrâhim el-Hifnâvî ve Mahmûd Hâmid Osman, Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye.
- MÂLİK, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes (1992). *el-Muvatta'*, I-II, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- MALKOÇ, Bülent (2010). *Kıyâmet Alametleri ve Gelecek Haberleri Konusunda Hadislerle Kitab-ı Mukaddes'in Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MUHAMMED HAMİDULLAH (1991). *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), I-IV (2 cilt halinde), İstanbul: İrfan Yayınları.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisabûrî (1994). *Sahîh-i Müslim*, I-IX, thk. Muhammed Salih Haşim, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- NESÂİ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (ts). *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, Riyad: Mektebetü'l-Mearif.
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref (1972). *Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, nşr. Muhammed Muhammed Abdüllatif, I-XVIII, Beyrut: İhyâü't-Türâsî'l-Arabi.
- NÜRSİ, Said (2005). *İman ve Küfür Muvazeneleri*, İstanbul: Şahdamar Yayınları.
- OKIÇ, M. Tayyib (1959). *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- OSMANÎ, Muhammed Tâki (2007). *Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı*, (çev. Mehmet Özşenel), İzmir: Akademi Yayınları.
- ÖNKAL, Ahmet (1999). "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahiy-i Gayr-i Metlûv," (*Kur'an ve Sünnet Sempozyumu* içinde), İstanbul: İrfan İlmî Araştırmalar ve İhtisas Vakfı Yayınları.
- PAÇACI, Mehmet (1988). "Hadis'te Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı", *İslâmiyât*, C. 1, S. 1, Ankara, s. 35-53.
- ROSENTHAL, Erwin I. J. (1961). *Judaizm and İslam*, London: Thomas Yoseloff.
- SANCAKLI, Saffet (2001). "İstikbale Yönelik Hadislerin Değerlendirilmesi", *Diyanet İlmî Dergi*, C. 37, S. 3, s. 75-84.
- SEHÂVÎ, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed (1983). *Fethu'l-mugîs şerhu elfiyeti'l-hadis li'l-İrâkî*, I-III, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- SEYHAN, Ahmet Emin (2013). "Envârü'l-Âşîkîn'de Geçen Bazı Fiten Hadislerinin Bireysel ve Toplumsal Hayata Etkileri Üzerine", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, s. 127-162.
- TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (1983). *el-Mu'cemü'l-kebir*, I-XX, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, Musul: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem.
- TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (1995). *el-Mu'cemü'l-evsât*, I-X, thk. Tarık b. İvazillah b. Muhammed-Abdülmuhsin İbrahim, Kahire: Dâru'l-Haremeyn.
- TAYÂLİSÎ, Süleyman b. Dâvûd Ebû Dâvûd (ts). *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayalisi*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Marife.
- TEKİNEŞ, Ayhan (2009). *Ahirzaman ve Kıyâmet Alâmetleri*, İzmir: Işık Yayınları.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (ts). *el-Câmiu'l-kebir, Sünenu't-Tirmizi*, thk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, Riyad: Mektebetü'l-Mearif.
- ÜNAL, İsmail Hakkı (2000). "Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve 'Hayru'l-Buldân' Risâlesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 41, S. 1, s. 67-90.
- WATT, Montgomery (1982). *Modern Dünyada İslam Vahiyi*, (çev. Mehmet Said Aydın), Ankara: Hülbe Yayınları.